

ПРОТИДІЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ: ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМУ

Аналітичний звіт

Проект реалізується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки у рамках Transition Promotion Program. Погляди, викладені у цьому матеріалі, належать авторам і не відображають офіційну позицію МЗС Чеської Республіки.

ЗМІСТ

5	ВСТУП
7	I. ЮРИДИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ СИТУАЦІЇ
11	II. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКОЮ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА (НА ПРИКЛАДІ КРИМСЬКИХ МУСУЛЬМАН)
19	III. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКОЮ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ)
25	IV. ДИСКРИМІНАЦІЯ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
32	V. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ІНШИХ ОСІБ, ЩО ДИСКРИМІНУЮТЬСЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ЧИ КУЛЬТУРНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ
39	VI. ДИСКРИМІНАЦІЯ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ
46	VII. ДИСКРИМІНАЦІЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТІ+ СПІЛЬНОТИ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ ТА СЕВАСТОПОЛІ ЗА ОЗНАКОЮ СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
52	VIII. ДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ВТРУЧАННЯ В ПРАВО ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В КРИМУ НА ПІДСТАВІ УКАЗУ ПРЕЗИДЕНТА РФ № 201 ВІД 20.03.2020 РОКУ
62	РЕКОМЕНДАЦІЇ
68	ВИСНОВКИ

ВСТУП

З моменту окупації у лютому-березні 2014 року Кримського півострова та міста Севастополя, встановлення ефективного контролю над територією та поширення власного законодавства, Російська Федерація розпочала широкомасштабну політику, кінцевою ціллю якої є повна та незворотня «інтеграція нових територій до складу РФ». З цією метою, окупаційна влада, як основний спосіб, обрала шлях створення у Криму атмосфери страху та невизначеності, яку якісно доповнює колонізація окупованої території за рахунок громадян РФ. Особливістю дії цієї атмосфери є те, що вона впливає переважно на нелояльну та потенційно нелояльну частину населення, не торкаючись устрою життя та почуттів тієї частини, яка не тільки відкрито прагне висловити свою лояльність, а й тієї, яка виявляє цю лояльність латентно.

Кінцевою метою вищого політичного керівництва РФ є щонайменше часткове винищення українців та насильницька асиміляція більшості населення України з російською нацією. Умисел причетних до цих дій осіб, спрямований на ліквідацію політично та суспільно активного ядра української нації, «перевиховання» пасивної більшості в дусі, що унеможливить існування України, як суверенної та незалежної держави.

Основними інструментами зазначеної політики є застосування дискримінаційної правозастосовчої практики по відношенню до «нелояльного» населення, яке в основному сформовано з українців та кримських татар, примусова асиміляція з російською ідентичністю, знищення українських пам'яток та «правильне» переосмислення історії, мови та релігійних догм тощо.

Дискримінації піддаються, зокрема, наступні категорії населення, що є громадянами України:

- кримські мусульмани, які не проявляють лояльність до окупаційної влади, через що зазнають обмежень їх права на свободу віросповідання та політично вмотивованих переслідувань;
- представники Православної церкви України та інших релігійних спільнот, що виступають проти окупації, внаслідок чого піддаються тиску та обмеженню їхніх прав;
- ув'язнені та засуджені, які переміщуються з території Криму та Севастополя на територію РФ для відбування покарання;
- проукраїнські активісти, журналісти, культурні діячі, які мають проукраїнську позицію і переслідуються за її прояв;
- учні навчальних закладів, українське національне походження яких ігнорується, і натомість нав'язується почуття належності до російської нації;

- представники ЛГБТІ+ спільноти, які піддаються переслідуванням за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;
- власники земельних ділянок в Криму, які позбавляються прав власності на підставі Указу Президента РФ № 201, за яким «іноземці» не можуть володіти земельними ділянками в «прикордонних територіях».

Діяльність РФ, описана в цьому дослідженні, може бути кваліфікована як расова або релігійна дискримінація з огляду на положення про недискримінацію закріплені у ряді міжнародних актів, зокрема, статті 13(1) Статуту ООН, статтях 1, 2 Загальної декларації про права людини, статті 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статтях 2(3), 3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Також є підстави кваліфікувати таку діяльність РФ як дискримінаційне переслідування згідно зі статтею 7(1)(h) Римського статуту Міжнародного кримінального суду (РС, РС МКС).

Метою даного дослідження є опис інструментів та методів, які застосовуються РФ при поводженні зі згаданими вище категоріями населення у Криму, надання таким діям РФ кваліфікації відповідно до норм міжнародного права та встановлення кола винних суб'єктів.

Окремою складовою дослідження є рекомендації для української та міжнародної спільнот щодо необхідних заходів з метою попередження та зупинення протиправної діяльності РФ у Криму, що має ознаки расової дискримінації, або дискримінаційного переслідування.

I. ЮРИДИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ СИТУАЦІЇ

Недискримінація є одним із невід'ємних та основоположних прав людини, від якого наряду залежить реалізація та дотримання інших прав і свобод. Про важливість подолання дискримінації свідчить той факт, що в ході розробки Статуту ООН один із членів експертного комітету висловив думку, що саме заохочення та повага до прав людини незалежно від раси, статі, мови та релігії є основним завданням нової міжнародної повоєнної організації¹. Як результат, положення про недискримінацію відображені в статті 13(1) Статуту ООН², статтях 1, 2 Загальної декларації прав людини³, статті 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права⁴, статтях 2(3) та 3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права⁵. Слід підкреслити, що абсолютною є заборона расової дискримінації: будь-які її прояви є порушенням міжнародного правопорядку, а винну державу має право притягнути до відповідальності будь-який суверенний член міжнародного співтовариства⁶.

У 2023 році за результатами розгляду об'єднаної 25-ї та 26-ї періодичної доповіді РФ, Комітет з ліквідації расової дискримінації висловив серйозну стурбованість тим, що діяння РФ у контексті збройного конфлікту в Україні, починаючи з окупації Кримського півострова в 2014 році, можуть становити расову дискримінацію. З-поміж іншого, Комітет звернув увагу на порушення міжнародного гуманітарного права, спрямовані проти членів груп, які захищені Конвенцією, примусову мобілізацію та призов на військову службу, які непропорційно торкнулися окремих етнічних груп або корінних народів, у тому числі кримських татар, зростання мови ненависті, спрямованої проти українців⁷. Попередньо, у 2017 році Комітет визнав дискримінаційний характер автоматичної натуралізації цивільного населення Кримського півострова і закликав РФ невідкладно скасувати всі адміністративні та законодавчі заходи, вжиті після окупації, які дискримінують етнічні групи та корінні народи⁸.

У своєму проміжному рішенні щодо наявності юрисдикції у справі, яка частково стосується порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, у листопаді 2019 року Міжнародний суд ООН зазначив, що попередньо існують підстави вважати дискримінаційні діяння РФ моделлю поведінки, цілеспрямованою кампанією расової дискримінації⁹. Крім того, у 2017 році в

¹ UN document: A/C.3/S.100, 7, cited in Warwick McKean, *Equality and Discrimination under International Law*, 1983, p. 59

² United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

⁵ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

⁶ I.C.J. Report, 1970, pp. 3, 32

⁷ United Nations Office in Geneva. Expert of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Expresses Serious Concern that Incidents in the Context of the Armed Conflict in Ukraine Could Amount to Racial Discrimination. URL: <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2023/04/expert-committee-elimination-racial-discrimination-expresses>

⁸ Заключні зауваження до двадцять третьої та двадцять четвертої періодичних доповідей Російської Федерації/ Комітет з ліквідації всіх форм расової дискримінації. 20 вересня 2017 р. CERD/C/RUS/CO/23-24. п.20

⁹ <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20191108-JUD-01-00-EN.pdf>, paras 130-132

наказі про тимчасові заходи МС ООН вказав, що окремі політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права, передбачені в пунктах (c), (d) і (e) статті 5 Конвенції є такими, що упереджене ставлення до них здатне завдати непоправної шкоди, при цьому кримські татари та етнічні українці в Криму залишаються вразливими до порушення згаданих прав. Суд наказав РФ скасувати обмеження на діяльність Меджлісу кримськотатарського народу та забезпечити в Криму доступ до освіти українською мовою¹⁰. РФ досі не виконала даний наказ. Комітет з ліквідації расової дискримінації, який у 2020-2023 роках запитував щодо прогресу в даній сфері, відповіді так і не отримав¹¹. При цьому вже в січні-лютому 2024 року слід очікувати остаточне рішення МС ООН у цій справі.

Дискримінаційне переслідування в Криму з використанням політичних, військових та пропагандистських методів спрямоване на відновлення ностальгійного, етнічного почуття вірності РФ, що включає ліквідацію як ідеї окремого українського народу, так і ідеї української національної ідентичності, яка базується, передусім, на загальних цінностях та патріотизмі, а не на етнічних та лінгвістичних маркерах, «спільній історії та релігії, мові та культурі», тобто на наративах, які поширюють ідеологи «руського мира», прагнучи подати міжнародні злочини як «захист російськомовних співвітчизників»¹².

Переслідування носіїв української національної ідентичності, в Криму спричинює систематичну дискримінацію, яка відбувається в кількох вимірах:

1. Проти осіб, які стали об'єктом дискримінації у зв'язку з реальною, приписуваною або припущеною українською національною ідентичністю.
2. Проти представників меншин, зокрема етнічних українців, кримських татар, вірян окремих конфесій.

Щодо першої групи осіб дискримінаційне ставлення проявляється в примусовій паспортизації (здебільшого, в перші роки після початку окупації), обмеженні свободи пересування, примусовому призові на військову службу, обмеження доступу до установ правосуддя, обмеження свободи вираження поглядів та участі у політичному житті.

Друга група додатково зіштовхнулася з іншими порушеннями, такими як насильницькі зникнення, незаконні обшуки, широкомасштабні та систематичні порушення мовних та культурних прав, зокрема у сфері освіти.

Однією з обставин, яка обумовила дискримінацію на Кримському півострові, є поширення на окуповану територію всупереч нормам міжнародного права правопорядку РФ¹³. При цьому, за оцінкою експертів

¹⁰ <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20170419-ORD-01-00-EN.pdf>

¹¹ <https://www.unhcr.org/en/news-media/meeting-summary/2023/04/expert-committee-elimination-racial-discrimination-expresses>

¹² Рябчук Микола. Амбівалентність або неоднозначність? Чому Україна затонула між Сходом і Заходом?// Україна, ЄС та Росія: історія, культура та міжнародні відносини. 2016. С. 83-84

¹³ Наприклад, див. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. Art. 43

партії Комітету з ліквідації расової дискримінації, у РФ відсутнє всеосяжне антидискримінаційне законодавство, яке би охоплювало протидію та гарантії у сфері прямої, непрямої і множинної дискримінації, а також юридичне визначення, правовий та конституційний захист корінних народів й етнічних меншин. Натомість, насильство на дискримінаційній основі з боку міліції та інших правоохоронних органів є поширеним інструментом боротьби з нелояльним населенням. Для цього найчастіше використовується законодавство у сфері «боротьби з екстремізмом або тероризмом»¹⁴, а з моменту початку повномасштабного вторгнення - «протидії фейкам»¹⁵. При цьому визначення термінів, і відповідно - самих складів злочинів, є нечітким та занадто широким. Загальну картину дискримінаційного переслідування на Кримському півострові доповнюють заходи щодо «імплементатії» законів про іноземних агентів і небажані організації, які використовуються, щоб свавільно змусити замовкнути представників громадянського суспільства й незалежних медіа¹⁶.

Дискримінація цивільного населення Кримського півострова за національною, етнічною, мовною, релігійною, культурною та іншими ознаками є одним із інструментів, які РФ використовує для імплементатії політики насильницької зміни демографічного складу населення, зокрема - витіснення та незаконних депортацій нелояльних осіб. Окупуюча держава, здебільшого, вдається до формування кумулятивного ефекту та різноманітних комбінацій ознак, як, наприклад, у випадку переслідування українських громадян, вірян Православної церкви України (як національна, так і релігійна група), що дозволяє стверджувати про наявність у її діяннях ознак множинної або посиленої дискримінації.

В окремих випадках, зокрема в контексті нав'язування російського громадянства, а також русифікації, індоктринації та мілітаризації у сфері освіти, РФ вдається до непрямої дискримінації, за якою до українських громадян на окупованих територіях ставляться так само як до російських громадян на території РФ, попри те, що вони перебувають у різних ситуаціях та в різних правових статусах.

Відповідно до рішення ЄСПЛ у справі *Thlimmenos v. Greece*, «нездатність держави забезпечити різне ставлення до осіб, які перебувають у суттєво різному становищі, може становити дискримінацію»¹⁷. У справі *Derksen v. The Netherlands* Комітет з прав людини ООН, розглядаючи поняття непрямої дискримінації, зазначив, що «стаття 26 [Міжнародного пакту про громадянські та політичні права] забороняє як пряму, так і непряму дискримінацію, причому останнє понят-

¹⁴ Федеральный закон от 03.06.2006 N 35-ФЗ «О борьбе с терроризмом».

URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_58840/,

Федеральный закон от 25.07.2002 N 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности».

URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_37867/

¹⁵ Статті 280.3, 207.3 Кримінального кодексу РФ

¹⁶ United Nations Office in Geneva. Expert of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination Expresses Serious Concern that Incidents in the Context of the Armed Conflict in Ukraine Could Amount to Racial Discrimination. URL: <https://www.ungeneva.org/en/news-media/meeting-summary/2023/04/expert-committee-elimination-racial-discrimination-expresses>

¹⁷ *Thlimmenos v. Greece*. ECHR. Application no. 34369/97, Judgment of 6 April 2000, § 44

тя пов'язане з заходами, які можуть бути нейтральними на перший погляд без будь-яких намірів проводити дискримінацію, але які, проте, призводять до дискримінації через свій винятковий або не-пропорційний несприятливий вплив на певну категорію осіб»¹⁸. Наприклад, у той час як російські діти на території РФ, навчаючись за освітніми програмами держави-агресорки, можуть зберегти свою національну ідентичність, українські діти на окупованих територіях зумисно позбавлені такого права, що з погляду на масштабність та систематичність діянь РФ, може бути кваліфіковано як дискримінаційне переслідування згідно зі статтею 7(1)(h) РС МКС¹⁹. У свою чергу, у випадку українських ув'язнених, які насильно переміщуються на територію РФ, непряма дискримінація проявляється в застосуванні щодо цих осіб норм російського законодавства, зокрема у сфері відбування кримінального покарання, при цьому:

1. Такі особи залишаються виключно громадянами України та мають низку прав як цивільне населення в розумінні Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року²⁰;
2. Ці особи відрізняються від інших ув'язнених, яких РФ переміщує з території Криму на власну територію для відбування покарання, передусім, громадян РФ, які вчинили злочин на території окупованого півострова, і в результаті опинилися в державі свого громадянства.

Дискримінація унеможливорює дотримання основоположного зобов'язання окупуючої держави відповідно до МГП щодо забезпечення цивільному населенню Кримського півострова «звичних умов існування»²¹, а також має відчутний вплив на тривалість самої окупації, сприяючи її фактичному перетворенню на анексію. Пряма, непряма та множинна дискримінація є інструментом наступу на українську національну ідентичність на окупованій території та сприяє реалізації політики насильницької зміни демографічного складу населення. Окремі діяння, які обумовлені дискримінацією цивільного населення, мають ознаки воєнного злочину (зокрема, але не виключно вбивство, катування, незаконна депортація, примусовий призов, широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо) та злочину проти людяності (депортація, незаконне позбавлення волі, катування, дискримінаційне переслідування)²². Крім того, дії РФ, спрямовані на заміщення та асиміляцію українців на Кримському півострові мають ознаки культурного винищення, а їхню мету можна порівняти зі зміною середовища виховання підростаючого покоління, що є одним з елементів злочину геноциду²³.

¹⁸ Derksen v. The Netherlands. HRC: Communication No. 976/2001, Views of 1 April 2004

¹⁹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

²⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

²¹ Наприклад, див. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. Art. 43

²² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

²³ <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>

II. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКОЮ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА (на прикладі кримських мусульман)

У 2014 році Російська Федерація грубо порушила міжнародне право та окупувала територію Кримського півострову. Внаслідок анексії Криму, РФ поширила на його територію своє законодавство, що призвело до порушення прав осіб, які проживали на півострові.

Одразу після окупації, розпочалися політично вмотивовані переслідування осіб, які не були лояльними до російської влади, а також тих, кого вона вважала потенційно нелояльними. Такі переслідування окупаційна влада здійснює, зокрема, за релігійною ознакою. Переслідування осіб, відбувається через притягнення до відповідальності за участь або організацію діяльності екстремістських та терористичних організацій, публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічне виправдання тероризму чи пропаганди тероризму, пропаганду або публічну демонстрацію атрибутики чи символіки екстремістських організацій чи іншої атрибутики та символіки, пропаганда або публічна демонстрація яких заборонена законом, та за здійснення місіонерської діяльності. Здебільшого до відповідальності притягують кримських татар. Більшість з тих, кого переслідує окупаційна влада - 98%, є представниками етнічної групи кримських татар, що свідчить про їх цілеспрямоване переслідування.

Кримінальні переслідування часто супроводжуються порушенням кримінально-процесуальної процедури, зокрема, порушенням права на справедливий суд. Окупаційна влада проводить обшуки вночі або рано вранці; осіб, яких переслідують, піддають катуванням; для відбуття покарання засуджених осіб примусово переміщують на територію Російської Федерації. Основними доказами, на які спираються суди при винесенні вироків, є результати лінгвістичних експертиз та показання анонімних («таємних») свідків, багато із яких є співробітниками ФСБ РФ, а також покази свідків на досудовому розслідуванні, від яких вони відмовляються у ході судового засідання, посиляючись на те, що раніше вони були дані під тиском. Натомість, докази, надані стороною захисту, часто не беруться судом до уваги.

1. Політичні переслідування за участь у «екстремістських і терористичних організаціях»

Кримських татар переслідують у кримінальному порядку за участь у організаціях «Хізб ут-Тахрір» та «Табіглі Джамаат». До окупації Криму Російською Федерацією на його території проживали тисячі осіб, приналежних до обох організацій. Після окупації РФ, у порушення

норм міжнародного гуманітарного права, поширила на півострів дію свого кримінального законодавства, на підставі якого переслідує кримських мусульман у кримінальному порядку за приналежність до «Хізб ут-Тахрір» та «Табіглі Джамаат». В Україні діяльність обох організацій не заборонена, відповідно, до окупації Криму РФ у 2014 року, їхня діяльність ніяк не обмежувалася. Після того, як РФ окупувала Кримський півострів, вона почала активні переслідування за участь та організацію діяльності обох організацій.

1.1. Участь у «Хізб ут-Тахрір»

Метою організації «Хізб ут-Тахрір» є розповсюдження світового ісламу та побудова світової ісламської держави²⁴.

14 лютого 2003 року рішенням Верховного суду РФ організація «Хізб ут-Тахрір» разом із ще чотирнадцятьма організаціями була визнана терористичною²⁵. З того часу на території Російської Федерації діяльність організації є забороненою²⁶. У своєму рішенні суд вказав, що організація «имеет целью устранение неисламских правительств и установление исламского правления во всемирном масштабе путем воссоздания «Всемирного исламского Халифата», первоначально в регионах с преимущественно мусульманским населением, включая Россию и страны СНГ. Основные формы деятельности: воинствующая исламистская пропаганда, сочетаемая с нетерпимостью к другим религиям; активная вербовка сторонников, целенаправленная работа по внесению раскола в общество (прежде всего пропагандистская с мощным финансовым подкреплением)»²⁷.

Притягнення до відповідальності учасників «Хізб ут-Тахрір» відбувається переважно за «организацию деятельности террористической организации и участие в деятельности такой организации», відповідальність за яку передбачена ст. 205.5 Кримінального кодексу РФ. Зміни, якими російська влада посилила кримінальну відповідальність за вчинення цього діяння, до цієї статті були внесені у травні 2014 року, - за два місяці після окупації Кримського півострова²⁸.

Перші обшуки та затримання учасників «Хізб ут-Тахрір» у Криму відбулися у січні та квітні 2015 року²⁹. 7 вересня 2016 року, Північно-Кавказький окружний військовий суд у Ростові-на-Дону визнав всіх учасників справи винними у вчиненні кримінального правопорушення, та призначив Юрію (Нурі) Прімову, Рустему Ваїтову, Ферату Сайфуллаєву покарання у вигляді 5 років позбавлення волі у колонії суворого режиму за участь у терористичній організації (ч. 2 ст. 205.5 КК РФ), а

²⁴ Іслам в Україні. В агентстві кримські новини відбувся семінар, присвячений діяльності «Хізб ут-Тахрір» і «Табліг Джамаат». URL: <https://islam.in.ua/ua/novini-u-krayini/v-agentstvi-krimski-novini-vidbuvsya-seminar-prisvyacheniy-diyalnosti-hizb-ut>

²⁵ Решение Верховного Суда РФ от 14 февраля 2003 г. N ГКПИ 03-116. URL: <https://web.archive.org/web/20230915145619/http://nac.gov.ru/zakonodatelstvo/sudebnye-resheniya/reshenie-verhovnogo-suda-rf-ot-14-fevralya.html>

²⁶ Так само.

²⁷ Так само.

²⁸ Статья 205.5. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 04.08.2023). URL: https://web.archive.org/web/20230915153818/https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/b3c75b6ea12bfa94d8edc4d027b3fa1ab7b6a27e/

²⁹ Крымская Солидарность. Дело Хизб ут-Тахрир. Севастопольская группа. URL: <https://crimean-solidarity.org/cases/delo-xizb-uttaxrir-16>

Руслану Зейтуллаєву у вигляді 7 років позбавлення волі за організацію діяльності терористичної організації (ч.1 ст. 205.5 КК РФ). 27 липня 2017 року Верховний суд РФ збільшив покарання Руслану Зейтуллаєву до 15 років позбавлення волі у колонії суворого режиму³⁰.

У 2022-2023 роках відбулася нова хвиля переслідування кримських мусульман. 11 серпня 2022 року було заарештовано шістьох кримських мусульман - Енвера Кроша, Вілена Темер'янова, Ріната Алієва, Едема Бекірова, Мурата Мустафаєва та Сейтягу Аббозова. Енверу Крошу інкримінували вчинення правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 205.5 КК РФ - «организация деятельности организации, которая в соответствии с законодательством Российской Федерации признана террористической», а решті - вчинення кримінального правопорушення за ч. 2 ст. 205.5 КК РФ «участие в деятельности организации, которая в соответствии с законодательством Российской Федерации признана террористической»³¹.

25 січня 2023 року було заарештовано ще шістьох осіб - Екрема Кроша, Айдера Асанова, Рефата Сейдаметова, Османа Абдуразакова, Лемана Зекер'яєва, Халіла Мамбетова. Їм інкримінують «участие в деятельности организации, которая в соответствии с законодательством Российской Федерации признана террористической», відповідальність за яку передбачена ч. 2 ст. 205.5 КК РФ³².

Станом на 2023 рік окупаційна влада переслідувала у кримінальному порядку вже більше сотні кримських мусульман за участь у «Хізб ут-Тахрір». Частину із них вже засуджено до покарання у виді позбавлення волі та примусово переміщено для відбування покарання із Криму на територію РФ.

1.2. Участь у «Таблігі Джамаат»

Організація «Таблігі Джамаат» є «системою проповідників», які проповідують догми «справжнього Корану»³³. Ідеологія організації побудована на Корані та не включає заклики щодо зміни суспільного ладу чи побудови Халіфату³⁴. Попри це, у травні 2009 році Верховний суд РФ визнав «Таблігі Джамаат» екстремістською організацією³⁵. 3 серпня 2009 року «Таблігі Джамаат» було включено до Федерального списку екстремістських організацій³⁶.

Після окупації Криму РФ посилила відповідальність за екстремізм. 5 травня 2014 року були внесені зміни до статті 282.2 Кримінального кодексу РФ, якими до статті 282.2 КК було додано частини 1.1. та

³⁰ Так само.

³¹ Крымская солидарность. Дело Хизб ут-Тахрир. Джанкойская группа. URL: <https://crimean-solidarity.org/cases/delo-xizb-uttaxrir-55>

³² Крымская солидарность. Дело Хизб ут-Тахрир. Джанкойская вторая группа. URL: <https://crimean-solidarity.org/cases/delo-xizb-uttaxrir-56>

³³ Ислам в Україні. В агентстві кримські новини відбувся семінар, присвячений діяльності «Хізб ут-Тахрір» і «Таблігі Джамаат». URL: <https://islam.in.ua/ua/novini-u-krayini/v-agentstvi-krimski-novini-vidbuvsya-seminar-prisvyacheniy-diynosti-hizb-ut>

³⁴ Радио Азаттык. «Таблиги Джамаат». Что это за религиозная организация? URL: <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-islam/29501707.html>

³⁵ Сова. Исследовательский центр. В России решением суда запрещена международная религиозная организация «Таблиги джамаат». URL: <https://web.archive.org/web/20230915153901/https://www.sova-center.ru/religion/news/extremism/counter-extremism/2009/05/d15947/>

³⁶ Так само.

3, якими було введено відповідальність за «Склонение, вербовку или иное вовлечение лица в деятельность экстремистской организации» та «Деяния, предусмотренные частями первой, первой или второй настоящей статьи, совершенные лицом с использованием своего служебного положения» відповідно³⁷. Зміни до частин 1 та 2 були введені 3 лютого 2014 року, власне, перед початком окупації³⁸.

У жовтні 2017 року окупаційна влада заарештувала чотирьох прихильників «Таблігі Джамаат» - кримських мусульман Рената Сулейманова, Таліята Абдурахманова, Арсена Кубедінова та Сейрана Мустафаєва. У 2019 році «Верховний суд Республіки Крим» визнав Таліята Абдурахманова, Арсена Кубедінова та Сейрана Мустафаєва винними у злочині, передбаченому ч. 2 ст. 282.2 КК РФ - «склонении, вербовка или иное вовлечение лица в деятельность экстремистской организации», та призначив покарання у вигляді двох років позбавлення волі умовно³⁹.

Водночас, Рената Сулейманова було визнано винним у «организации деятельности общественного или религиозного объединения либо иной организации, в отношении которых судом принято вступившее в законную силу решение о ликвидации или запрете деятельности в связи с осуществлением экстремистской деятельности» (ч. 1 ст. 282.2 КК РФ) та засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі строком на 4 роки колонії загального режиму та 1 року обмеження волі.

Для відбуття покарання Ренат Сулейманов був переміщений на територію Російської Федерації у Кабардино-Балкарську республіку⁴⁰. Після відбуття покарання та повернення до Криму Сулейманову було призначено адміністративний нагляд строком на 8 років.

2. Переслідування за зберігання релігійної літератури, яка входить до «списку екстремістських матеріалів»

Окупаційна влада здійснює переслідування за зберігання релігійної літератури, яку вона вважає екстремістською.

Стаття 20.29 Кодексу РФ про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за «производство и распространение

³⁷ Статья 2. Федеральный закон от 05.05.2014 N 130-ФЗ (ред. от 03.07.2016) «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации». URL: https://web.archive.org/web/20230915154210/https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_162576/b004fed0b70d0f223e4a81f8ad6cd92af90a7e3b/

³⁸ Статья 282.2. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 13.07.2015, с изм. от 16.07.2015) (с изм. и доп., вступ. в силу с 25.07.2015). URL: https://web.archive.org/web/20150831051022/https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/9854c783addde555fa364e762d297c660b9be113/

Статья 2. Федеральный закон от 05.05.2014 N 130-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» URL: https://web.archive.org/web/20150831011503/http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_162576/b004fed0b70d0f223e4a81f8ad6cd92af90a7e3b/#dst100072

³⁹ Крымская солидарность. Крымский татарин Ренат Сулейманов, осужденный на 4 года по делу «Таблиги Джамаат», вышел на свободу. URL: <https://crimean-solidarity.org/news/2021/01/03/krymskij-tatarin-renat-sulejmanov-osuzhdennyj-na-4-goda-po-delu-tabligi-dzhamaat-vyshel-na-svobodu-838>

⁴⁰ Так само.

екстремистских материалов»⁴¹. Визначення, чи належать певні матеріали до екстремістських відбувається на підставі списку, який формується Міністерством юстиції на основі рішень судів РФ, які набрали чинності⁴². Формування списку часто супроводжується порушенням принципу юридичної визначеності, що ускладнює можливість передбачити, чи є поширення певних матеріалів забороненим та кримінальним на певний момент часу. Вперше такий список був опублікований у 2007 році⁴³. Із того часу його періодично оновлюють. Законодавчо не визначено чи днем початку заборони певного матеріалу вважається день внесення назви матеріалу до переліку «екстремістських» на сайті Міністерства юстиції РФ, чи день публікації його у «Российской газете», яке відбувається пізніше. Більше того, Міністерство юстиції редагує список, уточнюючи та змінюючи у ньому дані, однак не інформує про це додатково. У «Российской газете» такі зміни не знаходять відображення⁴⁴. До прикладу, протягом 2022 року список був змінений більше, ніж 20 разів⁴⁵.

Після початку окупації у 2014 році, окупаційна влада розпочала масові обшуки у медресах, мечетях та приватних помешканнях мусульман, у пошуках забороненої літератури⁴⁶. Відомі випадки, коли заборонену літературу підкидали при здійсненні обшуків⁴⁷. Обшуки, які проводяться з метою знаходження забороненої літератури, часто стають підґрунтям для переслідування кримських мусульман і надалі, однак вже за більш серйозними обвинуваченнями, як, наприклад, участь у екстремістських або терористичних організаціях.

26 лютого 2016 року рішенням «Киевского районного суда Симферополя» за зберігання заборонених матеріалів у мечеті Ісламського культурного центру було визнано винним та призначено покарання у вигляді штрафу розміром 2000 рублів президента Асоціації сприяння реалізації соціальних та культурних проектів Мохамеда Таху Алі⁴⁸.

3. Здійснення місіонерської діяльності

Після прийняття так званих «поправок Яровой» у 2016 році, які посилили регулювання релігійно-місіонерської діяльності, її здійснення

⁴¹ Стаття 20.29. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 N 195-ФЗ (ред. от 04.08.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2023). URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/36f65566525347506c3bca47d7b5ddfc19731d6b/

⁴² Министерство юстиции Российской Федерации. Экстремистские материалы. URL: <https://web.archive.org/web/20221007115137/https://minjust.gov.ru/ru/extremist-materials/>

⁴³ Сова. Исследовательский центр. Хронология обновления Федерального списка экстремистских материалов. URL: <https://web.archive.org/web/20230915155458/https://www.sova-center.ru/directory/2009/12/d17666/>

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Сова. Исследовательский центр. Хронология обновления Федерального списка экстремистских материалов. URL: <https://web.archive.org/web/20230915155458/https://www.sova-center.ru/directory/2009/12/d17666/>

⁴⁶ Укрінформ. У Криму ФСБ проводить масові обшуки у школах мусульман. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1696910-u-krimu-fsb-provodiť-masovi-obshuki-u-shkolah-musulman_1964315.html

⁴⁷ Укрінформ. В ході обшуків окупанти підкидають кримським татарам заборонену літературу - Чубаров. 27 березня 2019 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2668020-v-hodi-obshukiv-okupanti-pidkidaut-krimskim-tataram-zaboronenu-literaturu-chubarov.html>

⁴⁸ «Киевский районный суд Симферополя». Постановление по делу № 5-994/2016 URL: https://web.archive.org/web/20230915162513/https://kiev-simph--krm.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&name_op=case&_id=284083617&_deloid=1500001&_caseType=0&_new=0&_doc=1&srvc_num=1

стало можливим тільки за умови письмового дозволу від релігійної організації та у спеціально визначених місцях. Законом також вводилась відповідальність за «осуществление религиозной организацией деятельности без указания своего официального полного наименования, в том числе выпуск или распространение в рамках миссионерской деятельности литературы, печатных, аудио- и видеоматериалов без маркировки с указанным наименованием или с неполной либо заведомо ложной маркировкой» (ч. 3 ст. 5.26 КпАП РФ) та «осуществление миссионерской деятельности с нарушением требований законодательства о свободе совести, свободе вероисповедания и о религиозных объединениях» (ч. 4 ст. 5.26 КпАП РФ)⁴⁹. Поправки були використані для тиску та переслідування нелояльних до окупаційної влади кримських мусульман.

Община мечеті «Салгір Баба» у селі Зарічне, Сімферопольського району, була зареєстрована відповідно до українського законодавства. Імам мечеті, Арсен Кантеміров, був обраний на свою посаду у 2008 році. Після окупації Криму релігійна община не перереєструвалась. 5 липня 2019 року у мечеті були проведені обшуки. 27 вересня 2019 року проти імама, Арсена Кантемірова, була порушена адміністративна справа та розпочате розслідування щодо порушення законодавства про свободу совісті та віросповідання. Позиція обвинувачення полягала у тому, що імам «здійснював місіонерську діяльність, яка виявилася у проведенні богослужіння» без реєстрації «релігійної групи» у відповідному державному органі. Імама звинувачували в «осуществлении миссионерской деятельности с нарушением требований законодательства о свободе совести, свободе вероисповедания и о религиозных объединениях» та порушенні ч. 4 ст. 5.26 КпАП РФ⁵⁰. Доказами слугували результати опитування свідків - парафіян мечеті, які підтвердили, що відвідували намаз протягом останніх п'яти років у мечеті Зарічного. У жовтні 2019 року справу закрили за nereабілітуючими обставинами - через закінчення строку на притягнення до адміністративної відповідальності⁵¹.

4. Політичні переслідування за публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічне виправдання тероризму чи пропаганду тероризму

Жертвами кримінальних переслідувань окупаційної влади стають також кримські мусульмани, які здійснюють журналістську діяльність. Притягнення до відповідальності за публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічного виправдання тероризму чи пропаганду тероризму (ч. 2 ст. 205.2 КК) РФ використовує з метою тиску на нелояльні ЗМІ та громадянських журналістів.

⁴⁹ Федеральный закон от 06.07.2016 г. № 374-ФЗ О внесении изменений в Федеральный закон «О противодействии терроризму» и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части установления дополнительных мер противодействия терроризму и обеспечения общественной безопасности. URL: <https://web.archive.org/web/20230915164415/http://www.kremlin.ru/acts/bank/41108>

⁵⁰ Крымская солидарность. Дело имама Кантемирова. URL: https://www.facebook.com/crimeansolidarity/posts/939657466401710?ref=embed_post

⁵¹ Суд в Крыму прекратил административное преследование имама, обвиняемого в незаконной миссионерской деятельности. URL: <https://graty.me/ru/news/sud-v-krymu-prekratil-administrativn/>

У 2019 році Південний окружний військовий суд визнав винним громадянського журналіста та медіа-координатора суспільного руху «Кримська солідарність» Нарімана Мемедемінова у вчиненні публічних закликів до терористичної діяльності (ч. 2 ст. 205.2 КК РФ) та призначив покарання у виді 2,5 років позбавлення волі у колонії-поселенні та заборонив займатися адмініструванням сайтів протягом 2 років⁵².

5. Політичні переслідування за пропаганду або публічну демонстрацію атрибутики чи символіки екстремістських організацій чи інших атрибутики чи символіки, пропаганда або публічна демонстрація яких заборонена законом

Крім кримінального переслідування окупаційна влада притягає кримських мусульман до адміністративної відповідальності за ст. 20.3 КпАП РФ - за пропаганду або публічну демонстрацію атрибутики чи символіки екстремістських організацій чи інших атрибутики чи символіки, пропаганда або публічна демонстрація яких заборонена законом.

У 2017 році «Бахчисарайський районний суд» визнав винним Сейтумера Сейтумерова за публікацію у соціальній мережі, яка містила символіку «Хізб ут-Тахрір». Йому було призначене покарання у вигляді штрафу розміром 2000 рублів.

Порушення міжнародного права та правова кваліфікація

Переслідування кримських мусульман є порушенням міжнародного права прав людини. Своїми діями РФ порушує статтю 18 МПГПП та статтю 9 ЄКПЛ, які передбачають право кожної особи на свободу думки, совісті та релігії, а також статтю 10 ЄКПЛ та статтю 19 МПГПП, які закріплюють право на вираження своїх поглядів.

Як окупаюча держава, РФ повинна дотримуватися також норм міжнародного гуманітарного права. Переслідування кримських мусульман є порушенням обов'язків окупаційної держави щодо:

- забезпечення права осіб, які перебувають під захистом, на повагу до їхніх релігійних переконань та заборони дискримінації за релігійною ознакою (стаття 27 ЖК-IV);
- дозволу релігійним служителям надавати духовну підтримку одновірцям (стаття 58 ЖК-IV);
- захисту та поваги цивільного духовного персоналу та захисту місць відправлення культів (статті 15 та 53 Першого додаткового протоколу до Женевських конвенцій відповідно).

Крім того, такі дії Російської Федерації можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності, а саме: дискримінаційне пересліду-

⁵² Крымская солидарность. Дело Наримана Мемедемінова. URL: <https://crimean-solidarity.org/cases/delo-narimana-memedeminova-10>;

Кримская солидарность. Дело имама Арсена Кантемирова. URL: <https://crimean-solidarity.org/cases/delo-imama-arsena-kantemirova-25>

вання - стаття 7(1)(h) РС МКС, катування - стаття 7(1)(f) Статуту та насильницькі зникнення осіб - стаття 7(1)(i) Статуту, а також воєнні злочини: катування або нелюдське поводження - стаття 8(2)(a)(ii) Статуту та умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю - стаття 8(2)(a)(iii) Статуту.

Відповідальні особи

На федеральному рівні відповідальність за переслідування кримських мусульман несуть особи, які були причетними до формування відповідної дискримінаційної політики:

- Президент РФ - Владімір Путін;
- Голови Уряду РФ - Дмитрій Медведєв (2012-2020), Міхаїл Мішустін (2020-дотепер);
- Голови Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації - Сергій Наришкін (2011-2016) та В'ячеслав Володін (2016-дотепер);
- Міністри культури РФ - Владімір Медінській (2012-2020), Ольга Любімова (2020 - дотепер).

На рівні «Республіки Крим»:

- Глава «Республіки Крим» - Сергій Аксьонов;
- Голова Державної ради «Республіки Крим» - Владімір Константинов;
- судді окупаційних судових органів, що брали участь у винесенні неправомірних рішень, що порушують основоположні права та свободи кримських мусульман;
- представники правоохоронних структур, які брали участь у викраденнях, незаконних затриманнях та катуваннях кримських мусульман.

III. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ОЗНАКОЮ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ

(на прикладі Православної церкви України)

З моменту окупації Кримського півострова Російська Федерація систематично здійснює тиск та політично вмотивовані переслідування Православної церкви України (раніше - Українська православна церква Київського патріархату). ПЦУ ніколи не була лояльною та відкрито протистояла окупаційній владі, через що зазнавала переслідувань.

Одразу після початку окупації Кримського півострову ПЦУ (тоді УПЦ КП) виступила із заявою, у якій засудила окупацію Криму та прояви сепаратизму. Архієрейський собор УПЦ КП заявив, що Україна є єдиною та неподільною, і всі її громадяни є єдиним українським народом. Дії РФ собор назвав такими, що грубо порушили основи міжнародних відносин та низку двосторонніх угод, та закликав релігійних лідерів усього світу засудити агресію проти України⁵³.

Крім того, ПЦУ не стала здійснювати перереєстрацію відповідно до окупаційного законодавства. Рішенням «Арбитражного суда г. Севастополя» від 28 липня 2017 року у справі за позовом Кримської Єпархії УПЦ КП до Міністерства оборони Російської Федерації зазначено, що, у випадку, «[...] Если юридические лица, [...] не привели свои учредительные документы в соответствие с законодательством Российской Федерации и не обратились заявлением о внесении сведений о них в ЕГРЮЛ⁵⁴ до 01.03.2015, то после этой даты они приобретают ограниченную правосубъектность, то есть лишаются права осуществлять деятельность на территории Российской Федерации (за исключением деятельности, направленной на исполнение своих обязательств) и подлежат ликвидации. Следовательно, [...] такие организации не будут ликвидированы, но теряют право осуществлять свою хозяйственную деятельность на территории РФ без приобретения статуса филиала или представительства иностранного юридического лица. [...] Однако, суд отмечает, что право на судебную защиту нарушенных прав и осуществление хозяйственной деятельности являются отличными понятиями и не являются связанными и/или взаимоисключающими [...]»⁵⁵. Тобто, ПЦУ як релігійна організація за окупаційним законодавством має дуже обмежену правосуб'єктність, що передбачає неможливість здійснювати господарську діяльність як-от: укладання договорів, здійснення банківських операцій тощо. Єдиним правом релігійної організації залишається захист своїх інтересів у судовому порядку.

⁵³ Заява Архієрейського Собору з приводу російської окупації Криму та проявів сепаратизму. URL: <https://web.archive.org/web/20190426083445/https://www.cerkva.info/church/zayava-arkhiyereyskohosoboru-z-privodu-rosiiskoi-okupatsii-krymu-ta-proiaviv-separatyzmu>

⁵⁴ Єдиний державний реєстр юридичних осіб

⁵⁵ Решение Арбитражного суда г. Севастополя от 28 июля 2017 года по делу № А84-2274/2017. URL: https://web.archive.org/web/20230912085232/http://kad.arbitr.ru/PdfDocument/d1d4c67b-c7fa-4d57-983f-77375a0c5a96/ce0331b7-deff-440f-b63f-d6a50d443ce9/A84-2274-2017_20170728_Reshenija_i_postanovlenija.pdf

Нелояльність до політики РФ має наслідком те, що окупаційна влада переслідує представників церкви. Священнослужителів та вірян церкви піддають викраденням та катуванням, притягують до відповідальності за місіонерську діяльність, а майно церкви незаконно вилучають. Такі дії окупаційної влади позначилися на діяльності церкви, зокрема, призвели до згортання її діяльності. Станом на 2014 рік Кримська єпархія ПЦУ налічувала 45 парафій, якими опікувалися 14 священнослужителів. У 2022 році їх кількість скоротилася до 7. При цьому кількість священнослужителів зменшилася до 4⁵⁶.

Після окупації Криму ПЦУ є одним із символів ненасильницького спротиву російській владі.

1. Викрадення та катування парафіян ПЦУ

У березні 2014 року, так звану «Самообороною Криму» були викрадені двоє парафіян ПЦУ - Андрій Щекур та Анатолій Ковальський. У полоні їх піддавали катуванням та тортурам⁵⁷.

У червні 2014 року був повністю спалений дачний будинок очільника Кримської єпархії УПЦ - митрополита Климента⁵⁸.

У березні 2019 року митрополита Климента було затримано на автовокзалі при спробі виїхати до Російської Федерації у м. Ростов-на-Дону для участі у судовому засіданні у справі одного з українських політв'язнів, якого РФ обвинувачувала у сприянні тероризму⁵⁹. Митрополита доставили у відділок поліції, мотивуючи це тим, що він начебто «нецензурно лаявся» у районі автовокзалу⁶⁰.

2. Незаконне вилучення майна

Храм Апостолів Петра і Павла та Святителя Миколая, Архієпископа Мирлікійського Чудотворця був розташований на території Навчального центру військово-морських сил України у м. Севастополь. Кримська єпархія УПЦ КП здійснювала там богослужіння. Після окупації Кримського півострова командування Чорноморського флоту РФ попередило про закриття храму та необхідність вивезення всього майна. З 1 липня 2014 року на території військової частини був встановлений пропускний режим, який унеможливив доступ священнослужителів та вірян до храму та проведення богослужінь. З того часу храм був ліквідований. Спроба УПЦ КП захистити у судовому порядку право безперешкодно отримувати доступ до храму була невдалою. «Арбитражный суд г. Севастополя» постановив, що

⁵⁶ Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. 28 квітня 2022 р. URL: <https://www.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/359525892888109>

⁵⁷ Крим.Реалії. Щекур: Крим – постійна боротьба за право бути українцем. URL: <https://ua.krymr.com/a/28077061.html>

⁵⁸ KafaNews.Под Симферополем сожгли дачу архиепископа УПЦ Киевского патриархата Климента. URL: https://web.archive.org/web/20230915165424/https://kafanews.com/novosti/91788/pod-simferopolem-soshgli-dachu-arkhiiepiskopa-upts-kievskogo-patriarkhata-klimenta_2014-07-22

⁵⁹ DW. В Крыму задержан архиепископ ПЦУ Климент. URL: <http://surl.li/ldulf>

⁶⁰ Православна церква України. Архієпископ Клімент затриманий окупаційною поліцією в Симферополі (оновлено). URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/arhiyepyskop-kliment-zatrymanyj-okupatsijnoyu-politsiyeyu-v-simferopoli/>

«в целях безопасности и обороноспособности страны беспрепятственный доступ к указанному объекту не может быть обеспечен»⁶¹.

Храм Покрова Пресвятої Богородиці УПЦ КП був розташований на території колишньої військової частини ЗСУ у селі Перевальне Сімферопольського району. До окупації там здійснювала богослужіння УПЦ КП. У липні 2014 року відбулося незаконне захоплення Покровського храму у с. Перевальне. За повідомленням архієпископа Сімферопольського і Кримського Климента, вранці 1 липня, близько 8 години, «банда озброєних козаків» увірвалася у церкву із криками «розкольники, сатаністи, фашисти». Під час захоплення будівлі окупанти знищили православні реліквії у храмі та заблокували і розбили машину священника, на якій він приїхав до церкви. Також постраждали вагітна парафіянка храму та дочка священника, хвора на церебральний параліч⁶². У 2017 році на звернення Кримської єпархії УПЦ КП Міністерство оборони Російської Федерації відповіло, що приміщення храму передали Московському патріархату.

Кафедральний собор Святих Рівноапостольних Князів Володимира та Ольги був розташований у приміщенні колишнього будинку офіцерів у м. Сімферополь. Із 1995 року у ньому були розташовані собор УПЦ КП, кабінети священників, склади, благодійна їдальня та каплиця. 6 червня 2014 року так звані «козаки» заблокували вхід до храму. Місцева поліція відмовилася втручатися у події мотивуючи таку бездіяльність тим, що «в воскресенье прихожане имеют право собираться возле церкви, а в храме скрывается самооборона»⁶³. Однак захоплення храму тоді не відбулося⁶⁴. У 2015 році «Министерство имущественных и земельных отношений Республики Крым» суттєво підвищило орендну плату за користування приміщеннями. Розмір орендної плати був встановлений у розмірі 90906,62 руб за місяць. До 2014 року УПЦ КП користувалася майном безкоштовно. Крім цього у 2014 році окупаційна влада провела аукціон у формі торгів на право укладання договору оренди на частину приміщень. Переможцем аукціону став некомерційний рух сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, що займається консалтингом, який отримав право зайняти приміщення. Про проведення аукціону УПЦ МП повідомили лише у 2015 році⁶⁵. У 2016 році рішенням «Арбитражного суда Республики Крым» УПЦ МП позбавили частини приміщень, а «Двадцать первый арбитражный апелляционный суд» у місті Севастополі зобов'язав Кримську єпархію УПЦ КП сплатити «Министерству имущественных и земельных отношений Республики Крым» 591128,65 рублів неустойки за «безпідставне користування

⁶¹ Решение Арбитражного суда г. Севастополя от 28 июля 2017 года по делу № А84-2274/2017. URL: <https://web.archive.org/web/20230915165720/https://kad.arbitr.ru/Card/d1d4c67b-c7fa-4d57-983f-77375a0c5a96>

⁶² LB.ua. Під Сімферополем «козаки» розгромили храм УПЦ КП. URL: https://lb.ua/economics/2014/06/01/268490_pod_simferopolem_kazaki.html

⁶³ Крым без правил Тематический обзор ситуации с правами человека в условиях оккупации. Религиозная оккупация: притеснение Украинской православной церкви Киевского патриархата. С.22. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/KBP-Relyhyoznaya-okkupatsyya.pdf>

⁶⁴ Так само.

⁶⁵ Голос Криму. Халімон О. Культура. Церква і війна: як довго ще існуватиме українська церква в окупованому Криму? <https://culture.voicetocrimea.com.ua/uk/tserkva-i-vijna-iak-dovho-shche-isnuvatyme-ukrainska-tserkva-v-okupovanomu-krymu/>

майном за період з 21 серпня 2014 року по 30 вересня 2014 року» і звільнити 112 м2 приміщень на першому поверсі собору. У листопаді 2016 року представники «Фонда имущества Республики Крым» зробили спробу опечатати собор. У 2017 році окупаційна влада заблокувала собор, а судові пристави незаконно вилучили церковне майно - хрести, ікони та церковний посуд, із храму. Під час проникнення судових приставів до собору архієпископ Сімферопольський і Кримський УПЦ МП КП Климент отримав тілесні ушкодження. Місцева поліція не знайшла складу злочину у їх діях⁶⁶.

У березні 2019 року «Арбитражный суд Крыма» постановив розірвати договір оренди приміщень. Підставою розірвання угоди слугувала заборгованість у розмірі 2 гривні 30 коп⁶⁷. 3 вересня 2019 року Арбітражний суд Центрального округу у м. Калуга відхилив касаційну скаргу Кримської єпархії УПЦ КП на зобов'язання звільнити приміщення Кафедрального собору протягом п'яти днів⁶⁸.

У жовтні 2022 року Кабінет Міністрів України видав постанову, якою передав Кафедральний собор святих рівноапостольних князя Володимира та Ольги у державну власність України⁶⁹.

У травні 2023 року окупаційна влада захопила приміщення храму. «Министерство имущественных и земельных отношений Республики Крым» взяло під свій контроль приміщення кафедрального собору, мотивуючи це тим, що «установчі документи» церкви не були приведені «у відповідність до законодавства Російської Федерації»⁷⁰. За інформацією Представництва Президента України в АР Крим, окупаційні силовики виламали двері та викрали майно храму⁷¹. Надалі окупаційна влада заявила про намір передати кафедральний собор Російській православної церкві на умовах безоплатного користування⁷².

3. Притягнення до відповідальності за місіонерську діяльність

6 червня 2016 року президентом РФ був підписаний Федеральний закон «О внесении изменений в Федеральный закон «О противодействии терроризму» и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части установления дополнительных мер противодействия терроризму и обеспечения общественной безопасности», яким до російського законодавства було введено поняття «місіонер-

⁶⁶ Так само.

⁶⁷ Ситуація з правами людини в Криму за 7 років окупації: аналітична доповідь. с. 31. URL: <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2021/06/human-rights-situation-crimea-2014-2020-ua.pdf>

⁶⁸ Голос Криму. Халімон О. Культура. Церква і війна: як довго ще існуватиме українська церква в окупованому Криму? <https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/tserkva-i-vijna-iak-dovho-shche-isnuvatyme-ukrainska-tserkva-v-okupovanomu-krymu/>

⁶⁹ Постанова «Деякі питання прийняття у державну власність Кафедрального собору святих рівноапостольних князя Володимира та княгині Ольги та захисту права на свободу світогляду та віросповідання вірян Кримської єпархії Української Православної Церкви (Православної Церкви України)» від 28 жовтня 2022 року № 1213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-2022-%D0%BF#Text>

⁷⁰ Радіо Свобода. Окупаційна влада Криму взяла під свій контроль храм ПЦУ в Сімферополі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-krym-khram-ptsu-zakhoplennia/32407415.html>

⁷¹ LB.ua. МЗС засудило виселення громади ПЦУ зі собору рівноапостольних князів Володимира та Ольги у Сімферополі. URL: https://lb.ua/society/2023/05/11/554766_mzs_zasudilo_viselennya_gromadi_ptsu.html

⁷² Крим.Реалії. Митрополит Кримський та Сімферопольський Климент назвав захоплення росіянами храму ПЦУ у Криму «актом етноциду». URL: <https://ua.krymr.com/a/news-krym-mytropolyt-klyment-zakhoplennya-khramu-ptsu-akt-etnotsydu/32410233.html>

ської діяльності». Здійснення такої діяльності стало можливим тільки за умови письмового дозволу від релігійної організації та у спеціально визначених місцях. Законом також були передбачені доповнення до Кодексу про адміністративні правопорушення, якими вводилася відповідальність за «осуществление религиозной организацией деятельности без указания своего официального полного наименования, в том числе выпуск или распространение в рамках миссионерской деятельности литературы, печатных, аудио- и видеоматериалов без маркировки с указанным наименованием или с неполной либо заведомо ложной маркировкой» (ч. 3 ст. 5.26 КпАП РФ) та «осуществление миссионерской деятельности с нарушением требований законодательства о свободе совести, свободе вероисповедания и о религиозных объединениях» (ч. 4 ст. 5.26 КпАП РФ).

Ч. 3 ст. 5.26 КпАП РФ передбачає покарання у вигляді штрафу від 30 до 50 тисяч рублів з конфіскацією літератури, друкованих, аудіо- та відеоматеріалів, а ч. 4 у вигляді штрафу у розмірі від 5 до 50 тисяч рублів для фізичних осіб та від 100 тисяч до мільйона рублів для юридичних осіб відповідно.

8 серпня 2021 року у церкві Кримської єпархії ПЦУ в Білогірському районі «силовики центру з боротьби з екстремізмом» увірвалися до церкви і зірвали богослужіння, яке здійснював архімандрит Даміан (у миру - Скоков Павло Георгійович)⁷³. Архімандрита притягнули до адміністративної відповідальності за провадження місіонерської діяльності, навіть попри те, що відправлення літургії відбувалося для осіб, що вже є православними вірянами і не було спрямоване на залучення до церкви нових членів, тобто не могло вважатися місіонерською діяльністю за російським законодавством⁷⁴.

Порушення міжнародного права та правова кваліфікація

Переслідування представників ПЦУ є порушенням міжнародного права прав людини. Своїми діями РФ порушує статтю 18 МПГПП та статтю 9 ЄКПЛ, які передбачають право кожної особи на свободу думки, совісті та релігії, а також статтю 10 ЄКПЛ та статтю 19 МПГПП, які закріплюють право на вираження своїх поглядів.

Як окупуюча держава, РФ повинна дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. Переслідування представників ПЦУ є порушенням обов'язків окупуючої держави щодо:

- забезпечення права осіб, які перебувають під захистом, на повагу до їхніх релігійних переконань та заборони дискримінації за релігійною ознакою (стаття 27 ЖК-IV);

⁷³ Крим.Реалії. У Криму російські силовики зірвали богослужіння в храмі ПЦУ - Щекун. URL: <https://ua.krymr.com/a/hovny-krymu-ptsu-sylovyky-tserkva/31399374.html>

⁷⁴ Крим.Реалії. Переслідування священника ПЦУ в Криму: «Судитимуть за молитву в себе вдома». URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-peresliduvannia-sviaschennyka-ptsu-molytva-vdoma/31414479.html>; Релігійна Правда. Переслідування ПЦУ в Криму є системними та послідовними. URL: <https://religionpravda.com.ua/?p=81137>;

Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. 28 квітня 2022 р. URL: <https://www.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/359525892888109/>

- дозволу релігійним служителям надавати духовну підтримку одновірцям (стаття 58 ЖК-IV);
- захисту та поваги цивільного духовного персоналу та захисту місць відправлення культів (статті 15 та 53 Першого додаткового протоколу до Женевських конвенцій відповідно).

Крім того, такі дії Російської Федерації можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності, а саме: дискримінаційне переслідування - стаття 7(1)(h) РС МКС, катування - стаття 7(1)(f) Статуту та насильницькі зникнення осіб - стаття 7(1)(i) Статуту, а також воєнні злочини: катування або нелюдське поводження - стаття 8(2)(a)(ii) Статуту та умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю - стаття 8(2)(a)(iii) Статуту.

Відповідальні особи

На федеральному рівні відповідальність за переслідування представників Православної церкви України у Криму несуть особи, які були причетними до формування відповідної дискримінаційної політики:

- Президент РФ - Володимир Путін;
- Голови Уряду РФ - Дмитрій Мєдведєв (2012-2020), Міхаїл Мішустін (2020-дотепер);
- Голови Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації - Сергєй Нарішкін (2011-2016) та В'ячеслав Володін (2016-дотепер);
- Міністр оборони РФ - Сергєй Шойгу (2012 - зараз);
- Міністри культури РФ - Володимир Медінській (2012-2020), Ольга Любімова (2020 - дотепер).

На рівні «Республіки Крым»:

- Глава «Республіки Крым» - Сергєй Аксьонов;- Міністри «имущественных и земельных отношений Республики Крым» - Александр Гордєцькій (2014 - 2015), Анна Анохіна (2015-2020), Ларіса Кулініч (2020 - дотепер).
- судді окупаційних судових органів, що брали участь у винесенні неправомірних рішень проти представників ПЦУ, зокрема, щодо неправомірного вилучення майна; до таких належать судді «Арбитражного суда г. Севастополя», «Арбитражного суда Республики Крым» та «Двадцать первого апелляционного суда» (г. Севастополь);
- представники правоохоронних структур, які брали участь у викраденнях, незаконних затриманнях та катуваннях вірян та представників ПЦУ.

IV. ДИСКРИМІНАЦІЯ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ ТА УВ'ЯЗНЕНИХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Після незаконної окупації в лютому 2014 року Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, у порушення норм міжнародного права Російська Федерація поширила своє кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство на окуповану територію. Серед іншого, це стало причиною дискримінації стосовно громадян України з боку РФ. Одночасно із процесом окупації та «інтеграції» захопленого півострова до складу РФ, російська влада розпочала політику, спрямовану на насильницьку зміну демографічного складу населення, однією зі складових якої є переміщення за межі півострову громадян України з метою «відбування покарань» у вигляді позбавлення або обмеження волі, а також для судового розгляду окремих категорій кримінальних справ за межами окупованої території.

Згідно статистичних даних Державної пенітенціарної служби України станом на 20.03.2014 року на території АР Крим в її установах перебувало 3295 осіб.

Зокрема, у виправних колоніях відбували покарання 2209 засуджених до позбавлення та обмеження волі, із них:

- 1353 особи у Сімферопольській виправній колонії (№ 102),
- 789 осіб у Керченській виправній колонії (№ 126) та
- 67 осіб у Керченському виправному центрі (№ 139).

Крім того, 1086 ув'язнених, щодо яких було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, утримувалися в Сімферопольському слідчому ізоляторі.

Відповідно до пункту 1 статті 10 МПГПП, осіб, що утримуються під вартою (позбавлені волі) слід розглядати як таких, що перебувають в особливо вразливому становищі.

Схожість ситуації, в якій перебувають зазначені громадяни України та громадяни РФ, яким окупаційні суди призначають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, полягає в тому, що після засудження обидві категорії громадян переміщуються Російською Федерацією на власну територію для відбування покарання.

Між тим, специфічне становище громадян України, які опинилися під владою РФ полягає в тому, що:

- а) це сталося проти їх волі, внаслідок окупації Російською Федерацією частини суверенної території України, і сам факт незаконності такої окупації визнається міжнародною спільнотою, що підтверджують численні резолюції ГА ООН з цього приводу;

- b) відповідно до статті 4 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (ЖК-IV), вони мають статус осіб, які перебувають під захистом цієї Конвенції.

Зазначені обставини докорінно відрізняють становище засуджених українських громадян від інших ув'язнених, яких РФ вивозить з території Криму на свою територію під приводом подальшого відбування покарання, насамперед - від громадян РФ, які вчинили злочини на території Криму, а згодом були переміщені державою-окупантом на її територію. Це вимагає від влади РФ іншого ставлення до засуджених українських громадян порівняно із громадянами РФ, які були засуджені на окупованій території Криму.

Дискримінаційний характер політики РФ щодо переміщення ув'язнених і обмежених волі громадян України на власну територію проявляється у наступному:

1. Щодо категорії громадян з числа засуджених

У червні 2014 року перша група українських громадян, які вже відбували кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі або були засуджені на території АР Крим та міста Севастополя до зазначеного виду покарання (більшість з них - ще українськими судами), була переміщена на територію РФ «для подальшого відбування кримінального покарання». Такі дії РФ пояснила необхідністю дотримуватися положень статті 73 власного Кримінально-виконавчого кодексу (КВК), яка надає право відповідним органам Федеральної служби виконання покарань РФ (ФСВП) визначати місце відбування покарання для засуджених осіб.

Положення частини першої статті 76 ЖК-IV при цьому повністю ігнорувалися. Зазначене положення передбачає, що особи, які перебувають під захистом, у разі їх засудження за злочини на окупованій території, повинні відбувати строк покарання саме на цій території.

Протягом 2014 року такі депортації перетворилися на адміністративну практику РФ, яка і досі систематично переміщує засуджених до позбавлення волі громадян України на власну територію.

Такі переміщення мають ознаки дискримінаційного поводження, виходячи з того, що нездатність держави забезпечити різне ставлення до осіб, які перебувають у суттєво відмінному становищі, може становити дискримінацію (див., наприклад, рішення Європейського суду з прав людини *Thlimmenos v. Greece*. *Greece, Application no. 34369/97, Judgment of 6 April 2000, § 44*)⁷⁵.

У пункті 7 Зауважень загального порядку № 18⁷⁶ Комітет ООН з прав людини розглядає «дискримінацію» як таку, що «означає будь-яку відмінність, виняток, обмеження або перевагу, що ґрунтується на оз-

⁷⁵ Judgment of the European Court of Human Rights *Thlimmenos v. Greece*. *Greece, Application no. 34369/97, Judgment of April 6, 2000, § 44*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58561>

⁷⁶ General Comment No. 18. UN Human Rights Committee. 1989. URL: <https://www.refworld.org/docid/453883fa8.html>

наках раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин, та має на меті (чи наслідком) знищення або применшення визнання, користування або здійснення усіх прав та свобод всіма особами на рівних засадах».

Далі, у пункті 10 Зауважень, Комітет зазначає, що «принцип рівності іноді вимагає, щоб держави-учасниці вживали активних практичних заходів з метою загладити або усунути умови, що тягнуть за собою або ж заохочують здійснення дискримінації, забороненої Пактом». Наприклад, у державі, де загальний стан певної частини населення не допускає або обмежує здійснення нею прав людини, держава повинна вживати конкретних заходів для виправлення такого становища. Такі заходи можуть передбачати надання на певний час цій частині населення певного преференційного режиму в конкретних галузях порівняно з іншою частиною населення. Водночас, коли такі заходи є необхідними для виправлення фактичної дискримінації, відмінність є законною за Пактом.

Таким чином, Комітет чітко вказує на те, що рівне ставлення до осіб, які перебувають у різних (відмінних) ситуаціях, також може розглядатися як дискримінаційне.

Ситуацію із засудженими українськими громадянами, яких РФ депортує з Криму, потрібно розглядати як *непряму дискримінацію* в розумінні пункту 10 Зауважень загального порядку № 20⁷⁷ Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, а саме як дискримінацію, пов'язану з наявністю *законів, політики або практики, що на перший погляд видаються нейтральними, але мають непропорційно серйозні наслідки для забезпечення закріплених у Пакті прав*.

У справі *D.H. and Others v. the Czech Republic (Application no. 57325/00, Judgment of 13 November 2007)*⁷⁸ Велика Палата ЄСПЛ встановила наявність непрямої дискримінації за ознакою етнічного походження, зазначивши, що захід загального характеру, який застосовували до всіх без винятку чеських дітей, чинив непропорційно несприятливий вплив на певну групу (дітей ромської громади), хоч і не був спеціально спрямований на цю групу.

У цьому сенсі ситуація із засудженими громадянами України в Криму є схожою з ситуацією заявників у справі D.H.

По-перше, положення частини 1 статті 73 КВК РФ не встановлюють прямо відмінностей у поводженні з громадянами і не громадянами РФ, тобто вони є зовні нейтральними. Більш того, під час застосування цієї норми на території РФ немає підстав стверджувати, що для негромадян РФ їхнє переведення з одного суб'єкта федерації в інший може чинити на них непропорційний вплив більший, ніж на будь-якого іншого громадянина РФ.

⁷⁷ General Comment No. 20. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. 2009. URL: <https://www.refworld.org/docid/4a60961f2.html>

⁷⁸ Judgment of the European Court of Human Rights D.H. and Others v. the Czech Republic (Application no. 57325/00, Judgment of 13 November 2007). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-83256>

Однак ситуація докорінно змінюється, коли положення цієї статті РФ починає застосовувати на окупованій території іншої держави - України. У цьому випадку громадяни України виявляються висланими з території країни свого громадянства на територію іноземної держави. Подібного не відбувається з громадянами РФ, які під час переміщення, навпаки, повертаються до країни свого громадянства.

Слід зазначити, що подібного роду висилка є порушенням частини 4 статті 12 Пакту та статті 3 Протоколу 4 до ЄКПЛ.

По-друге, при такій висилці несприятливі наслідки для зазначеної категорії громадян України полягають у тому, що вони:

- а) опиняються в умовах іншого культурного середовища (такого, що відрізняється від українського національними традиціями, має відмінності в національних та релігійних святах, питаннях оцінки історичних подій тощо);
- б) стають жертвами порушення ще одного положення статті 76 ЖК-IV, яке встановлює, що режим місць позбавлення волі, в яких відбувають покарання особи, які перебувають під захистом Конвенції, має відповідати режиму аналогічних місць тримання в окупованій державі (насправді умови відбування покарання в російських колоніях є значно жорсткішими, ніж в українських, подекуди, навіть нелюдськими);
- с) змушені демонструвати лояльність до РФ незважаючи на те, що вона є державою-окупантом щодо України.

Цілком очевидно, що стаття 76 ЖК-IV була покликана мінімізувати такі наслідки, встановивши правило, згідно з яким засуджені на окупованій території особи, які перебувають під захистом, мають там само відбувати своє покарання та, за можливості, окремо від решти ув'язнених.

В свою чергу, переміщені з території Криму на територію РФ ув'язнені - громадяни РФ не піддаються перерахуванню вище наслідкам: вони повертаються в країну свого громадянства, у звичне для них культурне середовище, для них нічого не змінюється в питанні лояльності до влади, якій підпорядковані місця тримання осіб, позбавлених волі.

Оскільки основна відмінність між двома групами ув'язнених полягає в їхній різній національній приналежності (громадяни України - громадяни РФ), ознакою стверджуваної дискримінації є раса. Цей висновок підтверджується закріпленням у статті 1 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації положенням, згідно з яким дискримінація за ознакою національного походження є різновидом расової дискримінації.

Таке поводження слід оцінювати як дискримінаційне, оскільки воно не має об'єктивного та розумного обґрунтування.

Отже, є всі підстави стверджувати, що депортовані РФ з території Криму засуджені громадяни України стали жертвами расової дискримінації (непрямої), що виявляється в тому, що зовні нейтральне правило (частина 1 статті 73 КВК РФ), під час його застосування до представників ідентифікованої групи (громадян України, засуджених в Криму), справило на них непропорційно несприятливий вплив порівняно з іншою ідентифікованою групою (громадян РФ, засуджених в Криму).

Щоб уникнути порушення права зазначеної категорії українських громадян не піддаватись дискримінації, РФ достатньо було просто дотримуватись вимог статті 76 ЖК-IV. Такий підхід нейтралізував би дію загального правила (положення статті 73 КВК РФ) щодо певної групи - засуджених громадян України, які перебувають на окупованій території під захистом Конвенції.

2. Щодо категорії громадян з числа осіб, які перебувають у статусі підсудних

Починаючи з кінця 2015 року, Російська Федерація систематично переміщує з окупованої на власну територію українських громадян, які перебувають під вартою в очікуванні судового розгляду їх кримінальних справ після закінчення досудового розслідування. Як правило, це справи про так званий «тероризм», більшість обвинувачених у яких - кримські мусульмани, з яких, в свою чергу, більшість складають кримські татари.

Такі дії РФ пояснює необхідністю дотримуватись положень частини 6.1 статті 31 власного Кримінально-процесуального кодексу, яка визначає підсудність кримських справ по «тероризму» Південному окружному воєнному суду РФ, який знаходиться у місті Ростові-на-Дону. Зазначена норма не встановлює відмінностей у поводженні з громадянами і не громадянами РФ, тож має зовні нейтральний характер.

Застосовуючи положення частини 6.1 статті 31 КПК, РФ повністю ігнорує вимоги частини першої статті 66 ЖК-IV, яка передбачає, що розгляд справ щодо осіб, які обвинувачуються у вчиненні злочинів на окупованій території, має відбуватися саме на цих територіях.

Протягом 2015-2016 року такі депортації перетворилися на адміністративну практику РФ, яка систематично продовжується до цього часу.

Аргументи на підтвердження того, що таке поводження є дискримінаційним аналогічні описаним вище. У порівнянні із громадянами РФ, які переміщуються з окупованої території на її територію, громадяни України опиняються в значно гіршому становищі: на території ворожої держави, з якою на сьогодні втрачені будь-які зв'язки - починаючи від поштового і закінчуючи транспортним сполученням, що фактично означає для обвинувачених неможливість бачитися із своїми рідними, отримувати допомогу від них та вести комунікацію. Крім того, громадяни України позбавляються можливості відкрито

демонструвати свою приналежність до української національної групи, зокрема, спілкуватися українською мовою, відзначати свята і пам'ятні для українців дати, оскільки це може за російським законодавством кваліфікуватися як кримінальне правопорушення. Додатковим фактором, який унеможлиблює прояви власної ідентичності є те, що в порушення частини першої статті 76 ЖК-IV, окупуюча держава утримує їх разом із власними громадянами, а не окремо, як цього вимагає зазначена норма. Це створює додаткові загрози для українців, що перебувають під вартою та є незахищеними від проявів агресії з боку утримуваних під вартою громадян РФ.

На відміну від ситуації із засудженими громадянами, причиною дискримінації у описаній ситуації є те, що РФ застосовує зовні нейтральне положення частини 6.1 статті 31 КПК РФ, яка визначає підсудність кримських справ по «тероризму» Південному окружному воєнному суду РФ та поводить із громадянами України так само як із власними громадянами. Таке поводження призводить до того, що українці опиняються у значно гіршому становищі. Зовні нейтральне положення КПК РФ чинить непропорційно несприятливий вплив на українських громадян у порівнянні з іншою ідентифікованою групою (громадяни РФ, затримані в Криму), отже має місце непряма дискримінація.

Так само як і в першому випадку, єдиною ознакою дискримінації є громадянство обвинувачених, тож така ситуація має кваліфікуватись як расова дискримінація.

3. Щодо засуджених жінок, неповнолітніх та осіб, які мають соматичні і психічні захворювання

Суть дискримінаційного поводження із зазначеною категорією осіб з числа громадян України полягає в тому, що РФ не передбачила можливість відбування ними кримінального покарання на території Кримського півострова - всі вони в обов'язковому порядку депортуються в РФ із посиланням на відсутність в Криму відповідних установ виконання покарань. Ці дії так само є порушенням частини першої статті 76 ЖК-IV.

Така різниця в поводженні заснована на ознаках статі, віку та стану здоров'я відповідно. Оскільки вона не має розумного та об'єктивного обґрунтування, це має кваліфікуватися як пряма дискримінація.

У будь-якому разі, щодо зазначеної категорії осіб можуть бути використані ті самі аргументи на користь непрямої дискримінації, що й для зазначених вище першої і другої категорії осіб.

Правова кваліфікація дискримінаційної практики РФ щодо засуджених та утримуваних під вартою у Криму громадян України

За даними РЦПЛ, станом на 2021-2022 рік Російська Федерація перемістила понад 12 500 засуджених з території окупованого Кримського півострова на свою територію. Українські громадяни

з окупованої території півострова відбувають кримінальні покарання у щонайменше 102 виправних закладах у 42 регіонах Російської Федерації, зокрема в Омській, Оренбурзькій, Пензенській, Нижегородській областях, Республіці Комі, Мордовії, Якутії (Саха), Красноярську, Магадані тощо. Крім того, протягом одного терміну ув'язнення засуджений може переміщуватися територією РФ декілька разів на розсуд ФСВП.

Дискримінаційна політика РФ щодо переміщення українських в'язнів є порушенням Звичаєвих норм МГП 129 та 130, а також статей 49, 66 та 76 ЖК-IV.

Депортації у порушення статті 49 ЖК-IV є серйозним порушенням законів і звичаїв війни відповідно до статті 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій та можуть кваліфікуватися як воєнний злочин за статтею 8(2)(b)(viii) або злочин проти людяності за статтею 7(1)(d), а також, за певних умов, за статтею 7(1)(h) Римського статуту МКС.

Відповідальні особи

На федеральному рівні відповідальність за незаконні депортації українських громадян з числа засуджених та утримуваних під вартою несуть особи, які безпосередньо приймають рішення щодо формування зазначеної дискримінаційної політики, зокрема:

- Владімір Путін, президент РФ;
- Дмитрій Медведєв (2012-2020) та Міхаїл Мішустін (2020-нині), голови Уряду Російської Федерації;
- Валентина Матвієнко, голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації;
- Сергій Нарішкін (2011-2016) та Вячеслав Володін (2016-нині), голови Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації.

На рівні «Республіки Крим» відповідальними є:

- Сергій Аксьонов, голова «Республіки Крим»; та
- Владімір Константінов, голова Державної ради «Республіки Крим», які сприяли виконанню російської федеральної політики на території Криму, а також приймали рішення, що впливали на реалізацію та захист основних прав та свобод людини.

Нижчою виконавчою ланкою політики переміщення ув'язнених громадян України є особи, які виконували рішення окупаційних та російських судів і були залучені до процесу переміщення в'язнів з окупованої території, зокрема, начальник Управління ФСВП РФ по «Республіці Крим» В.В. Булгаков та начальник відділу з конвоювання цього Управління - Кузь І.М.

V. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ІНШИХ ОСІБ, ЩО ДИСКРИМІНУЮТЬСЯ ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ЧИ КУЛЬТУРНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ

Поняття «ідентичність» не є однозначним і чітко сформульованим. У загальному сенсі його прийнято розуміти як невід’ємну характеристику особи у визнанні своєї унікальності та у її відчутті приналежності до певної спільноти чи групи. Звідси існують декілька категорій ідентичностей - національна, культурна, релігійна, гендерна, цифрова тощо. У межах цього розділу буде розглянуте питання дискримінації лише на підставі національної та культурної ідентичності.

Національна ідентичність - суб’єктивне відчуття особи щодо її належності до певної держави та/або нації як єдиного цілого, презентованого самобутніми традиціями, культурою та мовою. **Культурна ідентичність** - це усвідомлення особи її належності до тієї чи іншої культурної спільноти шляхом самоототожнення з її взірцями, цінностями, нормами, що відтворюють їх і сприяють їх передачі та засвоєнню наступними поколіннями (наприклад, мова, релігійні та інші вірування, соціальна поведінка тощо).

Ще до подій 2014 року на території Кримського півострову Російська Федерація поступово, різними інструментами та шляхами, створювала картинку «масової підтримки повернення споконвічно російського Криму на історичну батьківщину». У своїй політиці РФ зробила основну ставку на декілька існуючих чисельних груп у регіоні - носіїв російської⁷⁹, «радянської» та комбінованої («радянсько-російської») ідентичностей. У загальному, представники цих ідентичностей всіляко ненавиділи Україну та українців, подеколи ностальгували за СРСР та вірили у повернення в ті часи, возз’єднання «братніх народів» тощо. Протистояли їм нечисельна група, яка національно, культурно чи етнічно ідентифікувала себе як українці, - вона була сформована під впливом багатьох чинників: історія та виховання у родині, культурні та медійні впливи, формування власних переконань, відсутність досвіду життя за радянського періоду тощо. Важливу роль тут також відіграє самоототожнення з «материковою» українською спільнотою та усвідомлення історичної, традиційної та громадянської причетності до неї.

Окупувавши півострів, Російська Федерація визначила групу українців у Криму як таку, що «є нелояльною та некомфортною» для її цілей на півострові. Ще до проведення псевдореферендуму про статус Криму 16 березня 2014 року, РФ розпочала застосовувати ін-

⁷⁹ прим. щонайменше 58% етнічних росіян проживали в Криму станом на 2001 рік (Всеукраїнський перепис населення)

струменти дискримінації нелояльного населення з метою їх подальшого витіснення з півострову та полегшення процесів окупації території. І з ще більшим ентузіазмом продовжила їх застосовувати та посилювати після поширення на територію півострову норм свого законодавства.

Серед інструментів дискримінації за національною та культурною ідентичністю, які використовує РФ у Криму, можна виокремити:

- посилення нагляду та контролю за діяльністю медіа, особливо іноземних;
- застосування норм російського законодавства з метою контролю думки та свободи самовираження на окупованій території, виявлення «нелояльного населення»;
- згортання діяльності українських громадських організацій, визнання терористичними окремих релігійних та культурних організацій;
- закриття українських шкіл, класів, унеможливлення спілкування та навчання українською мовою, за українськими підручниками;
- перейменування українських назв на російський лад, переосмислення історичних та культурних особливостей українських пам'яток, спадщини;
- штучне витіснення проукраїнського населення з території півострову.

1. Переслідування представників українських медіа та громадських організацій

Ще до проведення «референдуму» РФ захопила частоти та примусово перекрила доступ до українського теле- та радіомовлення на півострові, замінивши ці ресурси на свої. Будь-який публічний прояв позиції, що суперечила б догмам російської пропаганди та її наративів, суворо переслідувався та карався. Серед перших жертв цієї політики - ТРК ВМСУ «Бриз» (м. Севастополь) та Чорноморська телерадіокомпанія. Обидві компанії вимушені були покинути півострів через постійні напади на співробітників та кілька спроб підпалу будівель медіа.

Надалі окупаційна влада цілеспрямовано переслідувала окремих представників медіа, їхні родини та знайомих за їх проукраїнську публічну позицію та висловлювання. Проти таких журналістів російські силовики застосовували систематичні словесні та фізичні погрози, обшуки, насилля, було зафіксовано значну кількість політично мотивованих адміністративних та кримінальних проваджень щодо українських журналістів.

Зокрема, найвідомішими випадками стали кримінальні справи проти журналістів Миколи Семена («Крим.Реалії»)⁸⁰, Андрія Клименко

⁸⁰ Крим. Реалії. «"Звинувачення не юридичне, а політичне" - журналістка Семена про переслідування в окупованому Криму». 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28437186.html>

(«BlackSeaNews»)⁸¹, Анни Андрієвської («Центр журналістських розслідувань»)⁸² - всіх було засуджено за ст. 280.1 Кримінального кодексу РФ - «Публічні заклики до здійснення дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності Російської Федерації». Ще одна справа стосувалася журналіста проєкту «Крим.Реалії» Владислава Єсипенка⁸³, якого 18 серпня 2022 року було засуджено до 5 років позбавлення волі в колонії загального режиму та штрафу у розмірі 110 тисяч рублів на підставі п. 1 ст. 223.1 Кримінального кодексу РФ - «Незаконне виготовлення, перероблення або ремонт вогнепальної зброї, її основних частин...». ФСБ РФ зокрема заявила, що Єсипенко нібито вів «розвідувально-підривно діяльність в інтересах українських спецслужб». Усіх названих журналістів об'єднує те, що всі вони у своїх публічних матеріалах говорили, що «Крим - це Україна» і публічно себе позиціонували як українські журналісти, громадяни України, українці.

На рівні законодавства Російська Федерація до вже існуючих ухвалила ще декілька НПА, які напряду передбачали застосування дискримінаційних та обмежуючих механізмів для українських медіа та журналістів.

Зокрема мова йде про Федеральний закон № 305-ФЗ «О внесении изменений в Закон Российской Федерации «О средствах массовой информации» від 14 жовтня 2014 року, який передбачає заборону іноземним особам створювати, володіти, управляти або здійснювати контроль щодо медіа⁸⁴. У грудні 2022 року був виданий ще один Федеральний закон № 255-ФЗ, який передбачає обов'язкове маркування на всіх продуктах, що видають організації, установи, інституції, визначені РФ як «іноагенти». Останніх РФ виокремлює за критерієм наявності «іноземного впливу» на цю особу. - Іншими словами, будь-яка - фінансова чи матеріальна підтримка, яку особа отримує, наприклад, з неокупованих територій України, або наявність іншого зв'язку із цими територіями, , автоматично перетворює цю особу на «іноагента». Невиконання вимоги щодо маркування може призвести до штрафів і кримінального переслідування з боку російської влади з ризиком ув'язнення. Подібне маркування, зокрема, призводить до стигматизації та створення підстав для дискримінаційного поводження з такими особами, якими у Криму в першу чергу є представники української та кримськотатарської спільнот та їх медіа чи громадські організації.

2. Переслідування за проукраїнські висловлювання, поведінку, демонстрацію українських символів тощо.

04 березня 2022 році РФ доповнила свій адміністративний кодекс новою нормою (стаття 20.3.3), якою передбачила відповідальність

⁸¹ Андрій Клименко. Крим. Реалії. «Світ повинен одночасно усвідомити глобальну небезпеку Росії і перестати боятися Росії». 2023. URL: <https://ua.krymr.com/a/klymenko-bezpeka-krym-platforma-interviu/32546967.html>

⁸² ZMINA. «Кримська влада звинувачує ЗМІ у сепаратизмі». URL: https://zmina.info/news/krimska_vlada_zvinuvachuje_zmi_u_separatizmi/

⁸³ Центр громадянських свобод. Владислав Єсипенко. 2023. URL: <https://ccl.org.ua/conscience/vladyslav-yesypenko/>

⁸⁴ Федеральный закон № 305-ФЗ «О внесении изменений в закон Российской Федерации «О средствах массовой информации» от 14 октября 2014 года. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_169740/

для тих осіб, чиї дії чи слова розглядаються як «дискредитація використання збройних сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян». У випадку притягнення до відповідальності за порушення цієї статті, особи отримували штраф у розмірі 50 тисяч рублів, а також адміністративний арешт від 5 до 15 діб.

14 березня 2023 року були внесені додаткові зміни до статей у кримінальному та адміністративному кодексах РФ, які посилили відповідальність за «дискредитацію ЗС РФ». Встановлена максимальна санкція за порушення - позбавлення волі до 15 років та штраф у розмірі до 5 млн рублів. Також відповідальність будуть нести і ті особи, які «дискредитують» діяльність добровольчих формувань, організацій або фізичних осіб, які виконують завдання для ЗС РФ⁸⁵.

У Криму за цієї статтею протягом 2022-2023 було засуджено понад 450 осіб, переважну більшість з яких було засуджено за публікації у соціальних мережах на підтримку ЗСУ або засудження дій РФ, прослуховування україномовних пісень, гасла «Слава Україні» та подібне.

Серед гучних випадків - притягнення до адміністративної відповідальності організаторів та учасників весілля у м. Бахчисараї за прослуховування пісні «Червона калина». У рішенні «Бахчисарайського районного суду» вказано, що ця пісня містить рядки, що дискредитують збройні сили РФ, зокрема слова «визволяти братів-українців з московських кайдан». Ще одного юнака з м. Севастополя було схоплено російськими правоохоронцями за нібито «дискредитацію ЗС РФ, зокрема за нанесення проукраїнської символіки на об'єкти інфраструктури»⁸⁶. Чоловік з м. Сімферополя отримав вирок окупаційного суду за публікацію проукраїнських гасел у груповому чаті одного з месенджерів. Він отримав покарання у вигляді позбавлення волі строком на 1,5 роки та позбавлення права розміщувати в інтернеті інформацію протягом 2 років⁸⁷.

Також існує інформація, що кримські оператори зв'язку та інтернет-провайдери, за вказівкою центральних офісів, мають передавати дані до ФСБ про користувачів мережі, які є «підозрілими» або використовують VPN. Зокрема за даними, які опублікував партизанський рух «Атеш»⁸⁸, ФСБ просили кримських провайдерів зв'язку звернути особливу увагу на кримських татар, які мають проукраїнську позицію.

Подібні дії зі сторони опозиційної влади в Криму унеможлиблює та практично виключає право громадян України вільно висловлюватися, демонструвати свою політичну, культурну або національну приналежність. Ті справи що опинилися на розгляді окупаційних су-

⁸⁵ Государственная Дума Российской Федерации. Принят закон о запрете клеветы и клеветы в отношении участников специальной военной операции. 2023. URL: <http://duma.gov.ru/news/56548/>

⁸⁶ Інститут масової інформації. У Криму затримали жителя Севастополя за звинуваченням у псуванні російського прапора. 2023. URL: <https://imi.org.ua/news/u-krymu-zatrymaly-meshkantsya-sevastopolya-zvinuvatyvshy-u-vandalizmi-nad-praporom-rf-i55726>

⁸⁷ Радіо Свобода. Сімферопольці засудили в окупованому Криму за «українські гасла» в месенджері. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-krym-sud-ukrayina-gasla/32124393.html>

⁸⁸ Телеграм-канал «АТЕШ». Кримські інтернет-провайдери доносять на своїх користувачів у ФСБ! 2023. URL: https://t.me/atesh_ua/1765

дів у Криму є політично мотивовані, адже було зафіксовано численні порушення стандартів справедливого правосуддя (рішення суду у день складання протоколу про порушення, порушення принципу прозорості, незалежності суддів, об'єктивності, рівності сторін тощо). Фактично судові розгляди не мали на меті встановлення істини, а переслідували лише ціль виявлення та покарання «незручних» окупаційній владі людей, придушення антивоєнних та проукраїнських настроїв серед цивільного населення на території Криму.

3. Припинення діяльності українських культурних та освітніх установ, політика перейменування та знищення об'єктів культурної спадщини України в Криму

Крім переслідування осіб за вияв проукраїнської чи іншої позиції, що не відповідає наративам окупаційної влади, остання також реалізує політику знищення української ідентичності в Криму через фізичні руйнування пам'яток культурної спадщини України в Криму, перейменування та переосмислення назв, сенсів на російський лад тощо.

У квітні 2014 року окупаційна влада демонтувала низку пам'ятників встановлених українським діячам, або подіям з української історії. Зокрема, мова йде про пам'ятник гетьману П. Сагайдачному, пам'ятник на річницю десятиліття Військово-морських сил України, а також меморіальну дошку на спомин жертв Голодоморів зі стіни Українського культурно-інформаційного центру в м. Севастополі.

З 2015 року на території півострову регулярно відбуваються незаконні археологічні розкопки та дослідження, найчастіше - з метою пограбування та подальшого знищення чи вивезення культурних цінностей України на територію РФ. На офіційному сайті Інституту археології Російської академії наук була розміщена інформація про понад 2 млн артефактів, які російські академіки виявили під час своїх археологічних експедицій до Криму у 2021 році. Частину зі знайденого було перевезено на територію РФ «для подальшого вивчення та експонування».

Крім того, окупаційна влада реалізує політику перейменування, наділення новими «правильними» сенсами українських культурних та освітніх установ, які на її думку вказують або можуть вказувати на «присутність України в Криму». Так, у м. Сімферополі у назвах будівель української гімназії та українського музично-драматичного театру слово «український» було замінено на «академічний». Всеукраїнський культурно-інформаційний центр було «реорганізовано» та перейменовано на «Центр інформаційних і соціальних технологій розвитку міжнаціональних комунікацій у РК». У м. Севастополі слово «український» було прибрано з назви міського Українського культурно-інформаційного центру.

Щодо освіти, за даними опублікованими російською стороною, за навчальний 2020/2021 рік всього лише 214 учнів (0,1 відсоток від усіх учнів) по всій території Кримського півострову мали змогу вчитися

українською мовою. На сьогодні, у Криму існує лише 1 школа, що надає можливість дітям навчатися українською мовою, а також існують три україномовні класи в інших трьох школах на півострові. Однак навчання відбувається за російською системою та російськими підручниками, які спонукають дітей до любові до «істинної батьківщини - РФ», ЗС РФ та служіння на благо РФ⁸⁹.

За таких умов та можливостей, що були «надані» окупаційною владою населенню Криму, останнє було позбавлене можливості навчатися, розмовляти українською мовою, мати доступ до пам'яток української історії та культури, самостійно їх досліджувати та вивчати.

Правова кваліфікація

Постійні утиски та цілеспрямовані переслідування, заборона вільно розмовляти українською мовою, вільно висловлюватися, заборона демонстрації української символіки тощо з боку РФ на території Кримського півострову є порушенням норм міжнародного права.

Зокрема, наявні порушення Загальної декларації прав людини (ст. 22, ст. 27) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (ст. ст. 1, 2, 18, 19), Європейська конвенція з прав людини (ст. ст. 9, 10). Перелічені документи закріплюють право людини на користування та «втішання мистецтвом», збагачення власної культури та свободу думок, совісті та релігії. Конвенція про права дитини 1989 року прямо визнає право дитини на ідентичність та покладає обов'язок на державу по захисту цього права. Додатково, з боку РФ є порушення Декларації ЮНЕСКО про расу та расові упередження 1978 року, що закріплює свободу групи самостійно вирішувати як збагачувати, розвивати та зберігати власну культуру, що становить частину їх ідентичності, а також Загальну декларацію про культурне розмаїття 2001 року, яка пов'язує культурне розмаїття з людською гідністю.

Крім того, РФ також порушила низку своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом, зокрема, Звичаєву норму МГП 88, а також ст. 27 ЖК-IV та ст. ст. 15, 53 ДП-I до ЖК.

Переслідування з боку РФ українців у Криму на основі расової, культурної або іншої ідентичності можуть бути також кваліфіковані як злочин проти людяності, а власне як дискримінаційне переслідування відповідно до ст. 7(1)(h) РС МКС з елементами катування (ст. 7(1)(f) РС МКС), а також як воєнні злочини: катування або нелюдське поводження (ст. 8(2)(a)(ii) РС МКС) та умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю (ст. 8(2)(a)(iii) РС МКС).

⁸⁹ Регіональний центр прав людини. Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України. 2023. URL: <https://rchr.org.ua/analytics/shkilna-osvita-prykhovana-zbroya-rf-proty-ukrayiny/>

Винні особи

На федеральному рівні відповідальність за переслідування осіб за національною та/чи культурною ідентичністю у Криму несуть особи, які були причетними до формування відповідної дискримінаційної політики:

- Президент РФ - Владімір Путін;
- Голови Уряду РФ - Дмитрій Мєдведєв (2012-2020), Міхаїл Мішустін (2020-дотепер);
- Голови Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації - Сергєй Наришкін (2011-2016) та В'ячеслав Володін (2016-дотепер);
- Міністри культури РФ - Владімір Медінскій (2012-2020), Ольга Любімова (2020-дотепер).

На рівні «Республіки Крим»:

- Глава «Республіки Крим» - Сергєй Аксьонов;
- Міністр культури «Республіки Крим» Вєра (Аріна) Новосельська (2014-2021), Тєтяна Манєжина (2021-дотепер);
- Губернатор м. Севастополя Сергєй Мєнайло (2014-2016), Дмитрій Овсянніков (2016-2019) та Міхаїл Развожаєв (2020-дотепер);
- Керівники Департаменту культури м. Севастополь (раніше - Управління культури м. Севастополь) у період з 2014-дотепер - Тат'яна Ульянова, Тат'яна Андрєєва, Іріна Романєц, Анжела Сумакова.

VI. ДИСКРИМІНАЦІЯ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ З БОКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ

Анексувавши Кримський півострів у 2014 році, Російська Федерація розпочала широкомасштабну кампанію нав'язування російської ідентичності населенню України в Криму. Жертвами цієї дискримінаційної політики стали й учні загальноосвітніх закладів - найбільш незахищені перед впливом російських пропагандистських наративів.

Російська Федерація вважає Автономну Республіку Крим та місто Севастополь частиною своєї власної території та не визнає стану окупації. Вона поширила своє законодавство на територію півострову в порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема принципу *status quo ante bellum*, який вимагає підтримання такого стану на території, який існував до її окупації. Таким чином, обов'язковим для застосування в Криму є Федеральний закон «Об образовании в Российской Федерации». Закон встановив обов'язок для всіх загальноосвітніх закладів застосувати у викладацькій діяльності російські федеральні освітні стандарти та програми загальної освіти. Освітні заклади повинні впроваджувати положення російських освітніх концепцій та викладати навчальні предмети відповідно до російських зразкових робочих програм. До викладання допускаються лише підручники, включені в спеціальний федеральний перелік. До нього входять тільки ті навчальні матеріали, які пройшли експертизу на відповідність російським стандартам. Лише включені в нього посібники можуть бути використані для викладання.

До прикладу, під час дослідження було виявлено, що проаналізовані посібники з федеральних переліків, застосовуються зокрема, у «Школі-гімназії № 10 ім. Е.К. Покровського» міста Сімферополя⁹⁰, «Ялтинській середній школі №8 імені героя РФ Д. М. Гребенкіна»⁹¹, школі села Привітне неподалік від міста Алушта⁹².

Згадані освітні стандарти, програми та концепції мають на меті формування в учнів загальноросійської громадянської ідентичності, яка заснована на вивченні та шануванні російської мови, культури та історії РФ. Діти виховуються в дусі патріотизму до РФ як до їх власної батьківщини, а їх українське або інше національне походження ігно-

⁹⁰ Школа-гімназія № 10 імені Е.К.Покровського» м. Сімферополь. Список підручників. URL: <https://web.archive.org/web/20230830094707/http://gymnasium10simf.ru/wp-content/uploads/2022/09/Perechen-uchebnikov-na-2022-2023g.-1.pdf>

⁹¹ «Ялтинська загальноосвітня школа № 8 імені Героя РФ Д.М. Гребенькін. Список підручників. URL: <http://web.archive.org/web/20230326211320/http://yalta8.ru/index.php/usloviya-obucheniya/uchebniki-i-uchebn-ye-posobiya>

⁹² Школа в селі Привітне. Список підручників. URL: <http://web.archive.org/web/20230603120145/https://privetnoe.crimea-school.ru/content/uchebniki-i-literatura>

рується. Навчальні матеріали заохочують до виконання військового обов'язку в лавах збройних сил РФ як найвищого прояву патріотизму.

Найбільш чітко наративи російської пропаганди простежуються в навчальних посібниках, які поглиблюють і розширюють значення згаданих вище тез у стандартах та програмах. Яскравим прикладом є зміст російських навчальних предметів, що викладаються в Криму, зокрема:

- «Окружающий мир» (1-4 класи);
- «Обществознание» (5-11 класи);
- «Основы религиозных культур и светской этики» (4 клас);
- «Основы безопасности жизнедеятельности» (5-11 класи);
- «География» (5-11 класи).

На сторінках навчальних посібників з наведених предметів було виявлено чимало наративів, які спрямовані на виховання учнів навчальних закладів у Криму та Севастополі як російських громадян та на нав'язування їм російської ідентичності. Викладання подібних навчальних наративів на території РФ російським дітям є правомірним. Водночас, їх застосування на окупованих територіях становить «непряму дискримінацію», оскільки національне походження не російських дітей не враховується і вони навчаються за тими самими програмами, що і російські діти.

Серед таких наративів можна, зокрема, виокремити наступні:

- **Російський етнос - основа єдності російського багатонаціонального народу.**

Ця група наративів спрямована на підтримку ідеї про те, що російський народ відіграє важливу роль у створенні та розвитку російської держави. Також йдеться про виховання у дітей з окупованого Криму та Севастополя почуття патріотизму та гордості за РФ, спонукаючи їх бути активними громадянами та берегти історичну спадщину РФ.

- **Виконання військового обов'язку в Збройних силах РФ - «священный долг» російських громадян.**

Дана група наративів спрямована на нав'язування дітям думки про те, що проходження служби в Збройних силах РФ є обов'язком кожного патріота. У підручниках армія РФ подається як могутня та непереможна сила, а дітей заохочують стати героями у її лавах. Неодноразово наголошується на необхідності бути готовим відстоювати інтереси РФ зі зброєю в руках. Учні підводять до висновків, що служити в російській армії - почесно. Героїзуються та романтизуються вчинки російських та радянських солдатів під час різноманітних воєн «за захист Батьківщини». Таким чином, дітей спонукають до залучення у збройні конфлікти на стороні РФ, зокрема й проти України.

- **Самопожертва - найвищий прояв «священного долга».**
Російські підручники пронизані наративом необхідності самопожертви задля Батьківщини як невід'ємного елементу виконання «священного долга». Неодноразово наводяться приклади учасників «Великой Отечественной Войны», які пожертвували своїм життям заради Батьківщини-Росії, часто героями таких історій є неповнолітні. Такі приклади зображуються через призму патріотизму та любові до Росії.
- **Колонізація територій - сутність існування РФ.**
Дітей підводять до висновку, що військова служба в ЗС РФ є невід'ємним елементом забезпечення поширення впливу РФ за її межі та розширення державних кордонів. Прямо або опосередковано дітям нав'язується позитивне ставлення до насильницького завоювання земель із подальшою колонізацією, русифікацією та асиміляцією місцевого населення. Тобто відбуваються спроби сформувати готовність дітей до захоплення території інших держав та позитивне ставлення до вже завойованої.
- **У «країнах СНД» та «колишнього СРСР» постійні «міжнародні конфлікти».**
Дітей спонукають сприймати сусідніх із РФ держав як нездатних до незалежного існування. При цьому, коли завойовані території відокремлюються від РФ, як було при розпаді СРСР, вони нібито повинні залишатися під її впливом, оскільки є частиною її культурного простору. У підручниках засуджується бажання інших народів на існування окремо від РФ. Наслідком відокремленого функціонування таких держав від РФ нібито неодмінно стає поширення націоналістичних ідей, дискримінація російськомовного населення і виникнення міжетнічних конфліктів. Дітей схиляють до думки, що сусідні незалежні держави мають бути частиною РФ.
- **Втручання у внутрішні справи сусідніх держав - невід'ємна складова політики РФ.**
Оскільки Російська Федерація вважає, що вона має право впливати на країни так званого «нового зарубіжжя», тобто на країни колишнього СРСР, вона прагне шляхом м'якої сили розвивати на їх територіях свою мову та культуру. У випадку виникнення різноманітних загроз, таких як нібито порушення прав російськомовного населення чи розробка зброї масового ураження в таких державах, РФ зобов'язана втрутитись у внутрішні справи сусідів нібито для захисту своїх власних національних інтересів. Таким чином, дітей готують до подальшої реалізації імперіалістичних планів РФ, у тому числі щодо України.
- **НАТО та США - світова загроза.**
У підручних формується образ зовнішнього ворога з країн НАТО і США зокрема, які нібито ставлять собі за мету знищення Росії. Дітям нав'язується ідея, що такі держави нібито намагаються наблизитись до кордонів РФ, і тому влаштували державний переворот в Україні, привели до влади націоналістичний уряд, який утискає

права російськомовних. Це, відповідно, є аргументом нарощення російських збройних сил, де діти мають бути готові виступити проти «зовнішнього ворога».

Таким чином, українські діти на окупованій території Криму та Севастополя повинні стати носіями російської ідентичності та понад усе полюбити свою нову Батьківщину - Росію. Найвищим проявом такої любові є служба у Збройних Силах РФ і готовність пожертвувати своїм життям заради неї. Задля «розвитку» своєї держави діти мають брати участь у війнах, спрямованих зокрема на розширення її кордонів та «захист братніх народів» від ворожої політики країн НАТО.

Засвоєння всіх вищенаведених наративів у комплексі призводить до знищення національної ідентичності дітей, їх потенційного залучення до воєнних дій проти своєї власної держави - України, до полегшення колонізації окупованих територій та їх анексії, а також до фактичної зміни демографічного складу цих територій та ускладнення їх майбутньої реінтеграції⁹³.

Варто наголосити, що формальна шкільна освіта є не єдиним напрямом, за допомогою якого РФ та її агенти здійснюють мілітаризацію та індоктринацію українських дітей у Криму та Севастополі. Пропагандистські наративи містяться не лише у навчальних посібниках, вони також насаджуються під час позакласних, але обов'язкових занять, таких як «Разговори о важном» і «Уроки мужества». На базі навчальних закладів також діють «кадетские и казачьи классы», які мають на меті підготувати учнів до вступу у військові заклади освіти і несенню військової служби. На півострові функціонує широка мережа молодіжних організацій, спрямованих на військову підготовку неповнолітніх та виховання у них почуття патріотизму до РФ. До них відносяться, зокрема: «Юнармия», «Движение первых», «Орлята России» і десятки інших організацій. Крім того, регулярно проводяться різноманітні акції та конкурси, до прикладу до дня РФ та дня Перемоги, спрямовані на прищеплення російського патріотизму та заохочення до вступу на військову службу через героїзацію учасників «Великой Отечественной Войны»⁹⁴.

Порушення міжнародного права

Міжнародне право прав людини

Внаслідок застосування російських освітніх стандартів та навчальних посібників, українські діти на території Криму та Севастополя опиняються у вразливому становищі, коли їхнє національне походження не враховується під час навчання. На окупованій території українським дітям має бути забезпечене навчання за українськими стандартами, натомість вони змушені вивчати згадані вище пропагандистські наративи. Таким чином, українські діти у Криму та Севастополі і російські діти на території РФ навчаються за єдиними освітніми стандартами, що є передумовою для здобуття середньої освіти. Таке однакове ставлення до осіб, що перебувають у різно-

⁹³ Регіональний центр прав людини. Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України. 2023. URL: <https://rchr.org.ua/analytics/shkilna-osvita-pryhovana-zbroya-rf-proti-ukrayiny/>

⁹⁴ Більш детальну інформацію див. у матеріалах на веб-сайті: <http://web.archive.org/web/20230606063031/https://almenda.org/category/pub/>

му становищі є прикладом «непрямої дискримінації», забороненої міжнародним правом, зокрема статтею 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права⁹⁵.

Освітня політика РФ на території окупованого Криму та Севастополя становить порушення цілої низки положень Конвенції ООН про права дитини 1989 року, яких зобов'язана дотримуватися РФ. Стаття 8 Конвенції закріплює право дитини на збереження власної ідентичності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки. Здійснення всіх інших прав дитини залежить від повноти реалізації права на ідентичність. Право на збереження ідентичності має враховуватися при оцінці найкращих інтересів дитини, обов'язок проведення якої міститься у статті 3 Конвенції.

Крім того, викладання пропагандистських наративів на окупованій території може розглядатися як порушення статті 12 і статті 13, які закріплюють права дитини на свободу вираження поглядів та свободу думки, оскільки відкрите виголошення незгоди з освітньою політикою РФ може становити небезпеку для життя та здоров'я дитини. РФ не дотримується вимог, закріплених у статті 29 Конвенції, яка передбачає, що освіта дітей повинна бути спрямована на виховання поваги до прав людини та основних свобод, принципів Статуту ООН, а також на формування поваги до культурної самобутності дитини, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає чи з якої походить⁹⁶. Як зазначив Комітет ООН з прав дитини, школи, які потурають залякуванню або іншим насильницьким діям та видам практики, що ведуть до відчуження, не відповідають вимогам статті 29(1)⁹⁷.

У контексті мілітаризації освіти та зміни національної ідентичності дітей важливо згадати Заключні зауваження Комітету ООН з прав дитини за результатами розгляду третього та четвертого періодичних звітів Ізраїлю від 4 липня 2013 року. Комітет висловив занепокоєння видаленням інформації про палестинську історію, спадщину, прапор і міста зі шкільних підручників, розповсюджених в усіх школах Східного Єрусалиму. Комітет наголосив на обов'язку Ізраїлю забезпечити, щоб палестинські діти отримували освіту з повагою до їх культурної самобутності, мови та цінностей. Крім того, він закликав скасувати заборону на використання палестинських підручників й програм і запровадити освіту, яка би сприяла встановленню миру⁹⁸. Аналогічні зобов'язання за Конвенцією ООН про права дитини має й РФ.

Міжнародне гуманітарне право

Застосування російських освітніх стандартів в окупованому Криму та Севастополі є порушенням міжнародного гуманітарного права.

⁹⁵ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL:

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

⁹⁶ Конвенція про права дитини. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

⁹⁷ Загальний коментар № 1: Цілі освіти (стаття 29) (2001). Комітет з прав дитини. URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/general-comment-no-1-aims-education-article-29-2001>

⁹⁸ Заключні зауваження щодо другої-четвертої періодичних доповідей Ізраїлю, прийняті Комітетом на його шістдесят третій сесії (27 травня - 14 червня 2013 р.). URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/crc-c-isr-co-2-4.pdf>

Зокрема, порушено згаданий принцип *status quo ante bellum*, закріплений у Положенні про закони і звичаї війни на суходолі до Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі (IV) 1907 року. Відповідно до статті 43 Положення, окупаюча держава повинна дотримуватися законів держави, чию територію вона окупувала. Поширення на територію Криму і Севастополя російського законодавства, в тому числі освітнього, становить порушення зазначеної вимоги⁹⁹. Крім того, РФ не дотримується норм ЖК-IV, зокрема, статті 27, яка передбачає заборону дискримінації, встановлюючи право захищених осіб на особисту повагу, повагу до своєї честі, сім'ї, а також обов'язок держав ставитися до них гуманно та захищати їх від будь-якого акту насильства чи залякування. РФ також не дотримується положень статті 50 ЖК-IV, яка передбачає обов'язки окупаючої держави забезпечувати належну та безперервну освіту дітей особами їхньої національності, мови та релігії і статті 51, за якою окупаючій державі забороняється примушувати захищених осіб до служби в її збройних силах, зокрема через пропаганду, спрямовану на «добровільне» долучення до військової служби в лавах окупанта¹⁰⁰. Такі норми застосовуються у поєднанні з міжнародним правом прав людини, а тому є комплексними вимогами до РФ на окупованій території.

Впровадження посадовцями РФ та її агентами російської освітньої політики на окупованій території Криму та Севастополя містить ознаки наступних міжнародних злочинів відповідно до Римського статуту МКС, зокрема таких воєнних злочинів:

- Співучасть у примушуванні особи, яка перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави (стаття 8(2)(a)(v));
- Співучасть у примушуванні громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни (стаття 8(2)(b)(xv));
- Посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поведіння (ст. 8(2)(b)(xxi)).

Більше того, вони можуть становити злочин проти людяності - дискримінаційне переслідування (стаття 7(1)(h) PC МКС), та слугувати доказом наявності геноцидного наміру чи виступати самостійним актом геноциду (стаття 6(e) PC МКС)¹⁰¹.

Органи, відповідальні за реалізацію російської політики у сфері шкільної освіти

На федеральному рівні відповідальними за формування і реалізацію зазначеної політики є:

⁹⁹ Положення про закони та звичаї сухопутної війни до Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни (IV) 1907 р. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907/regulations-art-43?activeTab=undefined>

¹⁰⁰ Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>

¹⁰¹ Римський Статут Міжнародного кримінального суду. 1998. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>

«Министерство просвещения РФ» (до 2018 року «Министерство образования и науки РФ»), зокрема, наступні департаменти та їх керівники:

- у сфері загальної освіти;
- захисту прав дітей;
- цифрової трансформації та великих даних;
- правовий¹⁰².

«Научно-методический Совет по учебникам», який надає Мінпросвіти рекомендації щодо можливості включення тих чи інших посібників у федеральний перелік¹⁰³.

«Совет по федеральным государственным образовательным стандартам общего образования и профессионального образования», який розглядає проекти освітніх стандартів та надає Мінпросвіти свої рекомендації щодо можливості їх затвердження¹⁰⁴.

На рівні «Республики Крым»:

«Министерство образования, науки и молодежи Республики Крым», зокрема, наступні підрозділи і їх керівники:

- «Управления общего образования»;
- «Отдел общего образования и оценки качества»;
- «Сектор образования на родном языке»¹⁰⁵.

«Департамент образования и науки города Севастополя», зокрема, наступні підрозділи і їх керівники:

- «Управление государственной политики в области оценки качества образования»;
- «Отдел мониторинга оценки качества образования, анализа и прогноза»;
- «Управление образования»;
- «Отдел общего образования»¹⁰⁶.

Детальне вивчення російської неформальної освіти та молодіжних рухів у Криму та Севастополі, правова кваліфікація їх діяльності та визначення кола винних суб'єктів потребує окремого дослідження.

¹⁰² Офіційний сайт Міністерства освіти РФ. Список кафедр. URL: <http://web.archive.org/web/20220708140711/https://edu.gov.ru/about/departments>

¹⁰³ Офіційний сайт Міністерства освіти РФ. Науково-методична рада з підручників. URL: <http://web.archive.org/web/20220709040944/https://edu.gov.ru/about/apparatus/uchebniki/>

¹⁰⁴ Офіційний сайт Міністерства освіти РФ. Рада з федеральних державних освітніх стандартів загальної та професійної освіти. URL: <http://web.archive.org/web/20220708131912/https://edu.gov.ru/about/apparatus/councilfgos/>

¹⁰⁵ Офіційний сайт «Міністерства освіти, науки та молоді АР Крим». URL: <https://archive.ph/tVsQt>

¹⁰⁶ Офіційний сайт «Департаменту освіти і науки міста Севастополя». URL: <https://archive.ph/AYxBq>

VII. ДИСКРИМІНАЦІЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТІ+ СПІЛЬНОТИ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ ТА СЕВАСТОПОЛІ ЗА ОЗНАКОЮ СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

З початком окупації Криму та Севастополя у 2014 році, Російська Федерація послідовно впроваджує політику дискримінації, спрямовану на представників ЛГБТ+ спільноти. РФ не визнає стану окупації, тому поширила на територію півострова своє власне законодавство та правозастосовну практику, які є дискримінаційними по відношенню до цієї соціальної групи. В результаті, ЛГБТ+ особи не можуть в повній мірі реалізувати свої права. Станом на 2014 рік, кількість представників спільноти на півострові становила приблизно 16 200 осіб, значна частина яких змушена була перебратися за його межі після окупації¹⁰⁷.

У своїй Доповіді щодо ситуації з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна) 13 вересня 2017 - 30 червня 2018 року, УВКПЛ ООН зазначило, що станом на 2018 рік «практично всі ініціативи ЛГБТ+ спільноти, що існували в Криму до 2014 року, зникли»¹⁰⁸. У 2014 році організація «ILGA-Europe» зазначила у своєму щорічному списку, що РФ є найбільш небезпечною країною Європи для ЛГБТ+ осіб¹⁰⁹.

1. Нормативно-правова база Російської Федерації

Конституція РФ містить положення щодо рівності всіх осіб (частина 2 статті 19). Конституційний суд РФ у рішенні від 2014 року зазначив, що обмеження прав і свобод людей, які належать до групи осіб з певною сексуальною орієнтацією є недопустимим. Сексуальна орієнтація як така не може служити законним критерієм для встановлення різного правового статусу людини і громадянина¹¹⁰. Однак, спеціалізованого антидискримінаційного законодавства в РФ й досі не існує. Більш того, вчинення дискримінаційних дій не є кримінально караним діянням, за це передбачена лише адміністративна відповідальність. Як показує судова практика, жодного випадку притяг-

¹⁰⁷ Доповідь за результатами дослідження політики Російської Федерації щодо примусової зміни демографічного складу окупованого Кримського півострова. Регіональний центр прав людини. 2021. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/ru/tematicheskiye-obzori/otchet-o-rezultatakh-issledovaniya-polytyky-rf-po-prynudytelnomu-izmeneniyu-demograficheskogo-sostava-naseleniya-okkupyrovannogo-kr-mskoho-poluostrova/>

¹⁰⁸ Доповідь про ситуацію з правами людини в тимчасово окупованих АР Крим та м. Севастополь (Україна) 13 вересня 2017 р. - 30 червня 2018 р. УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/CrimeaThematicReport10Sept2018_UKR.pdf

¹⁰⁹ Рада глобальної безпеки. Факти про права ЛГБТ в Росії. URL: <http://www.globalequality.org/component/content/article/1-in-the-news/186-the-facts-on-lgbt-rights-in-russia>

¹¹⁰ Постановление Конституционного Суда по делу о проверке конституционности части 1 статьи 6.21 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях по жалобе граждан Н.А. Алексеева, Ю.Н. Евтушенко и Д.А. Исаков. 2014. URL: <https://rg.ru/2014/10/03/sud-dok.html>

нення до відповідальності за порушення заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в РФ не було¹¹¹.

Не надає захисту від дискримінації і галузеве законодавство. У Сімейному кодексі РФ не врегульовані цивільні партнерства між особами однієї статі, забороняються також усиновлення або встановлення опіки над дітьми особами, які уклали одностатевий шлюб в іноземній державі, або самотніми особами, які є громадянами держав, які офіційно визнають одностатеві шлюби.

Трудовий кодекс містить загальну норму, яка забороняє дискримінацію. Однак, як свідчить практика, вона фактично не застосовується для захисту від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Натомість особи, які належать до ЛГБТ+ спільноти, і яким для працевлаштування необхідно пройти медичну комісію, стикаються з дискримінацією. В медичних картках гомосексуальна орієнтація зазначається в якості психічного захворювання (у всьому світі така класифікація заборонена з 1999 року), а особи, які її мають, позбавляються можливості працевлаштуватися.

Дискримінаційним за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності є і законодавство щодо захисту прав дітей. Так, Кодекс РФ про адміністративні правопорушення містить норму, яка передбачає відповідальність за пропаганду «нетрадиційних сексуальних відносин» серед неповнолітніх¹¹². Федеральний закон «Про основні гарантії прав дитини в Російській Федерації» від 24 липня 1998 року містить вимогу про вжиття заходів, необхідних для захисту дітей від пропаганди «нетрадиційних сексуальних відносин»¹¹³. Згідно з Федеральним законом «Про захист дітей від інформації, що завдає шкоди здоров'ю та розвитку» від 29 грудня 2010 року № 43 інформація, яка «популяризує нетрадиційні сексуальні відносини» є забороненою для поширення серед дітей¹¹⁴.

Кримінальний кодекс РФ передбачає криміналізацію діянь, спрямованих на розпалювання ненависті, ворожнечі або порушення прав осіб через їхню належність до певної соціальної групи. Однак, мотив ненависті до представників ЛГБТ+ спільноти не враховується при кваліфікації злочинів, вчинених проти них, і не вважається обтяжуючою обставиною.

Восени 2022 року Держдума РФ у двох читаннях схвалила законопроект про повну заборону «пропаганди нетрадиційних сексуальних відносин» серед повнолітніх громадян. Законопроект передбачає внесення поправок до ряду законів з метою заборони «демонстрації інформації про ЛГБТ+ в інтернеті, ЗМІ, книгах, аудіо-візуальних сервісах, кіно та рекламі, а також інформації, що здатна

¹¹¹ Equal Rights Trust. Справедливость или приговор? Права ЛГБТ в российской судебной практике. 2016. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/russia%20LGBT%20report_RUS.pdf

¹¹² Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях. Версия 2023 года. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901807667>

¹¹³ Федеральный закон «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации» от 24 июля 1998 г. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102054607&intelsearch=%B9%2B124-%D4%C7>

¹¹⁴ Федеральный закон «О защите детей от информации, причиняющей вред здоровью и развитию» от 29 декабря 2010 г. № 43. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102144583>

викликати у неповнолітніх бажання змінити стать»¹¹⁵. У червні 2023 року у першому читанні було прийнято законопроект про заборону операцій із зміни статі. Крім того, державним органам забороняється коригувати документи на основі довідок про зміну статі, виданих медичними організаціями¹¹⁶. У випадку їх ухвалення у третьому читанні і підписанні президентом, дані законопроекти суттєво погіршать ситуацію з правами ЛГБТ+ осіб у Криму та Севастополі.

Російське законодавство та правозастосовна практика у сфері захисту від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в багатьох аспектах були визнані такими, що не відповідають міжнародному праву прав людини.

Європейський суд з прав людини у рішенні *«Алексєєв проти РФ»* зазначив, що відмова російської влади надати дозвіл на проведення маршу рівності є порушенням Європейської конвенції з прав людини. У справі *«Баєв та інші проти РФ»* Суд відкинув аргумент про те, що опір проведенню маршу рівності та подальше притягнення учасників до адміністративної відповідальності було виправдано інтересами дітей.

Комітет ООН проти катувань відмітив неефективність та неоперативність розслідування у справах про насильницькі напади на представників ЛГБТ+ спільноти в РФ.

Комітет ООН з прав людини у справі *«Ірина Федотова проти РФ»* (повідомлення № 1932 (2010)) заявив, що засудження заявниці за Кодексом про адміністративні правопорушення, який забороняє «публічні дії, спрямовані на пропаганду гомосексуалізму серед неповнолітніх», порушує її право на свободу вираження поглядів у поєднанні з правом на свободу від дискримінації¹¹⁷.

2. Порушення прав представників ЛГБТ+ спільноти в окупованому Криму та Севастополі

Після 2014 року члени ЛГБТ+ спільноти, які на той момент проживали в Криму, опинилися у значно гіршому становищі ніж до окупації. Дискримінаційне законодавство та російська правозастосовна практика сприяли росту гомофобних настроїв на півострові як серед населення, так і серед представників окупаційної влади.

Одним із пропагандистських наративів, який використовує російська влада, є протиставлення «традиційних» цінностей «гомосексуальній Європі». Дискримінацію ЛГБТ+ спільноти часто виправдовують боротьбою за «збереження моралі». Таким чином, з початком окупації Криму та Севастополя представники спільноти відразу почали вважатися «ворожими елементами» та «іноземними агентами»,

¹¹⁵ DW. Draft law on banning «LGBT propaganda» in the Russian Federation: what is banned. 2022. URL: <https://www.dw.com/ru/zakonoproekt-o-polnom-zaprete-lgbtpropagandy-v-rf-cto-i-komu-zapresaut/a-63573902>

¹¹⁶ IZ.ru. Госдума приняла в первом чтении законопроект о запрете операций по смене пола. 2023. URL: <https://iz.ru/1528340/2023-06-14/gosduma-priniala-v-i-chtenii-proekt-o-zaprete-operacii-po-smene-pola>

¹¹⁷ Справа «Ірина Федотова проти Російської Федерації» (повідомлення № 1932 (2010)). Комітет ООН з прав людини. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/hrcommittee/Rview1932sess106.html>

особливо враховуючи євроінтеграційний курс України¹¹⁸. Так, «глава Республіки Крим» Сергій Аксьонов заявив, що *«проведення акцій, спрямованих на руйнування морального здоров'я нації»* недопустиме¹¹⁹. «Губернатор Севастополя» Сергій Міняйло сказав, що *«не за те наші діди воювали»*. Показовим також є вислів міністра внутрішньої політики, інформації та зв'язку «Республіки Крим» Дмитрія Полонського *«Ми можемо порекомендувати вирушати у вільну Гейропу, і нехай вони там спокійно ходять вулицями столиць європейських держав, де повна толерастія. Нема чого приїжджати на нашу героїчну землю і ходити тут із райдужними стрічками»*¹²⁰.

Агресивна риторика, направлена проти членів ЛГБТ+ спільноти, вже в перші місяці після окупації вилилася у збільшення кількості нападів на ґрунті ненависті. Так, вже навесні 2014 року було задокументовано напад на особу з нанесенням тілесних ушкоджень, під час якого нападник викрикував гомофобні гасла. При цьому жертвами нападів стають не лише особи, які безпосередньо належать до ЛГБТ+ спільноти, а й ті, хто за певними зовнішніми ознаками можуть бути помилково ідентифіковані як такі (наприклад, коли вони мали одну сережку, або «нестандартну» зачіску)¹²¹. Жертвами частіше стають чоловіки, аніж жінки. Атаки відбуваються під час прогулянок містом, на природі чи навіть безпосередньо у помешканнях жертв.

Нападниками є не лише окремі особи, а й організовані групи. Так, на території півострова діяв (щонайменше протягом 2014-2016 років) праворадикальний рух «Оккупай-педофілія». Члени руху обманом влаштовували зустрічі з представниками ЛГБТ+ спільноти, під час яких вдавалися до насильницьких дій, які знімали на відео і розповсюджували в мережі інтернет.

Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності проявляється і в забороні на проведення маршів рівності в Криму та Севастополі. Як основу для такої заборони окупаційна влада застосовує російське федеральне законодавство. Російські суди виправдовують таку практику посиланням на «законодавчу заборону поширення серед неповнолітніх інформації, яка завдає шкоди здоров'ю та (або) розвитку дітей, заперечує сімейні цінності, пропагує нетрадиційні сексуальні відносини». На думку судів, така практика «не може бути розцінена як дискримінаційна, оскільки однаково стосується всіх». Внаслідок такої політики окупаційних органів за всі роки окупації у Криму та Севастополі представники ЛГБТ+ спільноти

¹¹⁸ SM.News. Аксенов: Бандеровцы - флаг ЛГБТ, крымчане - парад Победы. 2020. URL: <https://crimea.sm.news/aksenov-banderovcam-flag-lgbt-krymchanam-parad-pobedy-9913/>

Роберт Коалсон, Алиса Вальсамаки. Радио Азаттык. ЛГБТ-активисты обеспокоены заявлениями крымского «лидера». URL: <https://rus.azattyq.org/a/lgbt-aktivisty-reakcia-na-zayavlenie-aksonova/26566139.html>

¹¹⁹ Офіційна сторінка Сергія Аксьонова у соціальній мережі Facebook. URL: <https://www.facebook.com/aksenov.rk/posts/582219508618179>

¹²⁰ АТР.Новини. Кримських геїв і лесбіянок окупанти відправляють на «гейропу» до «толєрастів». URL: <https://atr.ua/news/159248-krimskih-geev-i-lesbiyanok-okkupanty-otpravlyayut-v-gejropu-k-tolerastam>

¹²¹ Центр громадянських свобод. Порушення прав ЛГБТ+ в Криму та на Донбасі: проблема гомофобії на непідконтрольних Україні територіях. Правозахисний звіт АДЦ «Меморіал» за підтримки Центру громадянських свобод. 2016. URL: https://adcmemorial.org/wp-content/uploads/LGBT_report.pdf

не змогли провести жодного маршу рівності¹²². За словами ЛГБТ-активіста Ніколая Алексєєва, який неодноразово скаржився на дії російської влади в міжнародні інституції, таку заборону окупаційні структури обґрунтовують тим, що «в Криму нібито немає представників ЛГБТ»¹²³.

Члени ЛГБТ+ спільноти також зазнають утисків своїх трудових прав. Після окупації зросли випадки звільнень осіб з гомосексуальною орієнтацією; в особливо вразливому становищі перебувають представники сфери освіти. Наявність запису про приналежність особи до ЛГБТ+ в медичній картці перешкоджає реалізації права на працю¹²⁴.

Представники ЛГБТ+ спільноти, які мають діагноз ВІЛ/СНІД, не можуть отримати доступ до належної медичної допомоги. Після 2014 року програми замісної підтримувальної терапії для осіб з ВІЛ/СНІД були визнані незаконними і більше не проводилося, що суттєво вплинуло на якість життя багатьох хворих, значна частина яких належить до ЛГБТ+ спільноти.

Дискримінації зазнають також і трансгендерні особи. Після окупації РФ нав'язала жителям Криму та Севастополя своє громадянство, без якого неможливо реалізувати свої права в повній мірі. Проте, особи зовнішність та дані яких не відповідали зазначеним у старому паспорті, не змогли отримати новий та фактично залишилися без документів. До того ж, особи, які не встигли завершити процедуру зміни статі до окупації, не змогли продовжити терапію¹²⁵.

Неповнолітні, що належать до ЛГБТ+ спільноти позбавлені можливості отримати необхідну психологічну допомогу, вони змушені постійно проживати в атмосфері страху та несприйняття з боку громадськості.

Утисків зазнає і дружній до ЛГБТ+ бізнес. До 2013 року на території Криму та Севастополя діяло декілька розважальних закладів, орієнтованих на представників ЛГБТ+ спільнот країн усього «пострадянського простору». З початком окупації ситуація змінилась. Так, власники змушені були закрити відомий у Севастополі гей-бар «Qbar» та виїхати з півострова, оскільки піддавалися переслідуванням з боку окупаційної влади за «пропаганду нетрадиційних сексуальних відносин»¹²⁶. У 2018 році припинив свою діяльність готель «Friends», де влаштовували розважальні програми для представників ЛГБТ+. Керівництво обґрунтувало своє рішення отриманням численних погроз з боку населення півострову¹²⁷. Відомий бар «Іжаки» в «ЛГБТ+ курорті» Сімеїз, хоча й продовжує свою діяльність, проте у 2023 році,

¹²² Equal Rights Trust. Justice or judgment? LGBT rights in Russian jurisprudence. 2016. URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Russia%20LGBT%20report_RUS.pdf

¹²³ Крим. Реалії. Павло Казарін. Півострів нетерпимості: що відбувається з ЛГБТ-спільнотою в Криму. 2017. URL: <https://ru.krymr.com/a/28823713.html>

¹²⁴ UN News. Injecting drug users and gay men are 22 times more likely to be infected with HIV than the rest of us - UN calls for end to punitive approach. 2019. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/11/1366601>

¹²⁵ Крим. Реалії. Павло Казарін. Півострів нетерпимості: що відбувається з ЛГБТ-спільнотою в Криму. 2017. URL: <https://ru.krymr.com/a/27809417.html>

¹²⁶ Politicus. Гей берут из Крыма. 2014. URL: <https://politikus.ru/articles/politics/32982-bezhali-gei-iz-kryma.html>

¹²⁷ Вконтакте. Сайт владельцев отеля «Друзья». URL: https://vk.com/wall295505305_1763

змушений був значно скоротити шоу-програму, а його постійний ведучий не зміг більше продовжувати роботу в Криму через страх переслідувань. Такий стан справ суттєво вплинув на туристичний потік осіб з числа ЛГБТ+ спільноти та сезонну міграцію, оскільки вони більше не розглядають Крим та Севастополь в якості безпечних місць для відпочинку¹²⁸.

Особи, які несуть відповідальність за переслідування представників ЛГБТ+ спільноти у Криму та Севастополі

На федеральному рівні відповідальність за реалізацію дискримінаційної політики по відношенню до представників ЛГБТ+ спільноти несуть:

- президент РФ Володимир Путін;
- голови уряду РФ Дмитрій Мєдведєв (2012-2020 роки) та Міхаїл Мішустін (з 2020);
- голова Ради Федерації Федеральних Зборів РФ Валєнтіна Матвієнко.

На рівні «Республіки Крим и города Севастополя» відповідальними є:

- голова «Республіки Крим» Сєргєй Аксьонов;
- голова Державної Ради «Республіки Крим» Володимир Константинов;
- мери міст, які забороняють проведення маршів рівності;
- офіційні особи, які не реагують на насильницькі напади на ґрунті гомофобії та судді окупаційних судів, які толерують відповідну практику під час відправлення правосуддя;
- особи, які не забезпечують нагляд за дотриманням антидискримінаційних положень трудового законодавства окупаючої держави;
- офіційні особи, які розповсюджували ворожу риторику проти представників ЛГБТ+ спільноти;
- особи, які не вживають заходів до виключення гомосексуальності з переліку психічних захворювань, що перешкоджає реалізації права на працю¹²⁹.

¹²⁸ Андрій Андрєєв, ОстроВ. Між Москвою та Сімеїзом: як ЛГБТ-спільнота Криму адаптується до нових реалій. 2023. URL: <https://www.ostro.org/articles/mizh-moskvoyu-ta-simeyizom-yak-lgbt-spilnota-krymu-adaptuyetsya-do-novyh-realij-i426011>

¹²⁹ Доповідь за результатами дослідження політики Російської Федерації щодо примусової зміни демографічного складу окупованого Кримського півострова. Регіональний центр прав людини. 2021. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/ru/tematicheskiye-obzor/otchet-o-rezultatakh-ysledovaniya-polytyky-rf-po-prynudytnomu-ymenennyyu-demografycheskoho-sostava-naseleniya-okkupyrovannoho-kr-mskoho-poluostrova/>

VIII. ДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ВТРУЧАННЯ В ПРАВО ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В КРИМУ НА ПІДСТАВІ УКАЗУ ПРЕЗИДЕНТА РФ № 201 ВІД 20.03.2020 РОКУ

Завдяки своєму розташуванню та унікальним кліматичним умовам Кримський півострів є привабливим місцем для проживання й придбання власності, зокрема земельних ділянок та будинків на них. До окупації громадяни України так чи інакше складали значну частину власників нерухомого майна в Криму. Після 2014 року РФ зосередила свої зусилля на витісненні українців з окупованої території. Задля цього було впроваджено комплекс дискримінаційних політик за ознакою громадянства та приналежності до української національної групи. Відповідно, власність громадян України не могла залишитися поза увагою РФ, адже це майновий зв'язок між ними та Кримом. Формальне визнання з боку РФ українських правовстановлюючих документів на майно¹³⁰ після окупації не захистило населення від подальшого переслідування.

Позбавлення права власності протягом окупації відбувається щодо державної, комунальної та приватної власності. Серед прикладів можна згадати «юридичний перехід» значної частини майна в російську державну власність на підставі рішень окупаційних адміністрацій (РФ назвала це «націоналізацією»¹³¹), вилучення майна окупаційними судами РФ нібито з «незаконного» володіння та користування власників, примусовий «викуп» формально для «забезпечення функціонування об'єктів життєдіяльності» та просто знищення майна через нібито «незаконність» будівництва¹³².

20 березня 2020 року Президент РФ впровадив новий механізм позбавлення права власності громадян України на земельні ділянки в Криму, а саме Указ № 201.

1. Наслідки ухвалення Указу Президента РФ № 201 від 20.03.2020

Указом № 201 до так званих «прикордонних територій РФ» було віднесено більшу частину Криму: 11 з 14 районів АР Крим, 8 з 11 територій підпорядкованих міським радам АР Крим, 4 з 4 районів міста Севастополь (крім двох територій сільських рад)¹³³. Оскільки РФ вважає Крим власною територією всупереч міжнародному праву, вона розглядає її як будь-яку іншу частину території РФ та аналогічно застосовує власне законодавство.

¹³⁰ ст. 12 Федерального конституційного закону від 21.03.2014 № 6-ФКЗ

¹³¹ це не відповідає суті терміну - перехід приватної власності в статус державної

¹³² Окупована власність. Тематичний огляд. Регіональний центр прав людини. 2021. URL: <https://krymbezpravil.org.ua/issues/v-pusk-6-okkupyrovannia-sobstvennost/>

¹³³ Указ Президента РФ від 20.03.2020 р. № 201; територіальний поділ до адміністративної реформи

В російському правовому полі іноземним громадянам та іноземним юридичним особам (тобто всім крім російських) заборонено бути власниками земельних ділянок на «прикордонній території РФ»¹³⁴. Якщо таке майно перебуває в власності іноземців (у тому числі українських громадян), то російський закон вимагає від них добровільно відчужити його протягом року, тобто у випадку з Указом № 201 - до березня 2021 року¹³⁵. У протилежному випадку державний орган або орган місцевого самоуправління РФ отримує право ініціювати примусовий продаж або передачу ділянки в державну чи муніципальну власність РФ в судовому порядку. В першому випадку продаж здійснюється на публічних торгах, а виручена сума має бути передана колишньому власнику за вирахуванням витрат на торги. В другому випадку суд має визначати обсяг коштів, який сплачується колишньому власнику за ділянку¹³⁶. На публічних торгах вартість ділянки може бути оцінена менше її реальної ринкової вартості¹³⁷, а загальна сума компенсації в процесі торгів може бути зменшена на 25%, і навіть 50%¹³⁸. Зважаючи також на дискримінаційне ставлення до громадян України, доступ до коштів може бути обмежений спеціальними вимогами, наприклад проведенням операцій через спеціальні підконтрольні банківські рахунки.

Загроза вилучення майна після річного «перехідного періоду» змусила частину громадян України «добровільно» реалізувати його, наприклад продати чи подарувати його громадянам РФ (в тому числі родичам), що передбачає сплату податків в російський бюджет (продаж - 30%, дарування резиденту РФ - 13%)¹³⁹. Якщо ж власнику належить нерухоме майно на самій ділянці, то він зобов'язаний відчужити і його разом із ділянкою¹⁴⁰. Всі наведені процеси відбуваються на практиці, адже громадяни дарували¹⁴¹ або продавали¹⁴² ділянки, в тому числі із будинками на ній¹⁴³.

Додатковою пропозицією від окупаційних органів місцевого самоуправління РФ в Криму стала безоплатна відмова власником від ділянки на користь РФ із подальшим отриманням ним права на укладення договору оренди, якщо він є власником нерухомого майна на ділянці¹⁴⁴. Тобто в такий спосіб можна було обійти необхідність відчуження ділянки разом із майном на ній, але втратити першу і опинитись в орендних відносинах з непередбачуваним окупаційним суб'єктом РФ. Цей варіант так само реалізовувався громадянами на практиці задля захисту свого майна¹⁴⁵.

¹³⁴ ст. 15 Земельного кодексу РФ

¹³⁵ за умови що ділянка була у власності станом на момент ухвалення Указу № 201

¹³⁶ ст. 238, 449.1 Цивільного кодексу РФ

¹³⁷ Статистика окупаційного органу РФ в Криму щодо кількості ділянок у власності іноземців. 2023. URL: <https://archive.ph/qR9Hy>

¹³⁸ ст. 87, 92 Федерального закону № 229-ФЗ; ст. 6 Федерального закону № 101-ФЗ

¹³⁹ крім осіб, які є власниками ділянки понад 5 років (для продажу) або в разі дарування її членам сім'ї та близьким родичам (ст. 207, 217, 217.1, 224 Податкового кодексу РФ)

¹⁴⁰ ст. 35 Земельного кодексу РФ

¹⁴¹ Справа № 2-4116/2022. URL: <https://archive.ph/Docpj>; Справа № 2-2468/2022. URL: <https://archive.ph/7caRr>

¹⁴² Справа № 2-394/2023. URL: <https://archive.ph/u2UjL>

¹⁴³ Справа № 2-1300/2023. URL: <https://archive.ph/c0V3C>; № 2-2698/2022. URL: <https://archive.ph/7IUxe>

¹⁴⁴ ст. 19, п. 9 ч. 2 ст. 39.6. Земельного кодексу РФ, ст. 56 Федерального закону від 13.07.2015 № 218-ФЗ; Роз'яснення «Державного комітету з державної реєстрації та кадастру Республіки Крим» про строки та способи відчуження ділянок. 2020. URL: <https://archive.ph/GljOu>; <https://feo.rk.gov.ru/ru/article/show/6378>

¹⁴⁵ Справа № 2-1724/2022. URL: <https://archive.ph/XogLn>

Крім цього, згаданий Указ № 201 - зручний механізм подальшої колонізації півострову, адже в громадян України був «простий» вихід із ситуації - отримати російський паспорт, про що окупаційні структури не забували нагадувати¹⁴⁶. В разі його отримання громадяни України більше не вважаються іноземцями¹⁴⁷, а РФ отримала можливість долучити їх до збройної агресії проти України в лавах російської армії. Це також дозволяє РФ виявити категорично нелояльних громадян України, з якими юридичні заходи повинні мати більш суворий характер, наприклад кримінальне переслідування та депортація як засуджених з Криму до РФ. Отримання російського громадянства є відносно поширеним способом захисту ділянок в Криму¹⁴⁸.

Наведене демонструє, що РФ намагалась створити ілюзію, що нібито ніхто нікого не змушує, а позбавлення права власності з її боку не відбувається. Після відчуження або відмови від майна в згаданому порядку - значно складніше захищати свої права, наприклад, в Європейському суді з прав людини¹⁴⁹, а «колишні» власники вже навряд чи матимуть насагу цим займатись. Тобто РФ отримує власність громадян України за безцінь, в «добровільному» порядку і уникає судових претензій.

З іншого боку, Російська Федерація створила максимально некомфортні умови для «добровільного» відчуження. Під приводом обмеження поширення COVID-19 з березня 2020 року по 17 березня 2022 року діяла російська заборона на в'їзд громадян України в Крим, тобто одразу із ухваленням Указу № 201¹⁵⁰. ООН засудила негативні наслідки цих обмежень¹⁵¹. По закінченню наведеного періоду іншим обмежувальним фактором стало поширення збройної агресії РФ на всю територію України після 24 лютого 2022 року.

В дистанційному порядку відчужити майно є складною для реалізації задачею, як власне і знайти довірену особу¹⁵². При цьому, 1 березня 2022 року Президент РФ встановив спеціальну процедуру на отримання дозволу для вчинення правочинів «громадянами не дружніх держав»¹⁵³. Навіть якщо не враховувати цю перешкоду, то в умовах санкційного режиму накладеного на РФ - вивести кошти звідти майже неможливо. До того ж це необхідно робити через спеціальний банківський рахунок¹⁵⁴. Досить складно уявити, що громадяни України будуть взагалі намагатися реалізувати цю процедуру дистанційно чи потрапити на територію РФ, а тим паче на окуповану частину України в умовах активних бойових дій та переслідування з боку РФ. У той же час громадянам України в Криму безпечніше та простіше буде отримати російський паспорт.

¹⁴⁶ Роз'яснення та статистика окупаційного органу РФ в Криму щодо Указу № 201. 2020. URL: <https://archive.ph/xW3hq>; <https://archive.ph/ysl9J>

¹⁴⁷ РФ розглядає громадян України в Криму як іноземців

¹⁴⁸ Справа № 2-2321/2022. URL: <https://archive.ph/JEatt>; № 2-1462/2022. URL: <https://archive.ph/EqRp0>

¹⁴⁹ до 16 вересня 2022 року

¹⁵⁰ Розпорядження Уряду РФ від 27.03.2020 № 763-р; Розпорядження Уряду РФ від 16.03.2020 № 635-р

¹⁵¹ Вплив COVID-19 на права людини в Україні. УВКПЛ. 2020. URL: <https://cutt.ly/mwxH6rgK> (п. 32-38)

¹⁵² Роз'яснення нотаріальної палати Севастополя щодо правочинів. 2023. URL: <https://archive.ph/KI7B2>

¹⁵³ Указ Президента РФ від 01.03.2022 № 81; Постанова Уряду РФ від 06.03.2022 № 295

¹⁵⁴ Роз'яснення нотаріальної палати Севастополя. 2023. URL: <https://archive.ph/KI7B2>; <https://archive.ph/sFYMV>

2. Хід реалізації Указу № 201

Після прийняття Указу № 201 окупаційні структури РФ в Криму стали публічно оголошувати кількість ділянок, що перебувають у власності іноземних громадян на «прикордонній території». Облік проводиться окремо щодо території АР Крим та міста Севастополя. У квітні 2020 року на «прикордонній території» Криму налічувалось 13 859 ділянок, належних іноземним особам (АР Крим - 11 572, Севастополь - 2287), серед яких 11 622 належали громадянам України (АР Крим - 9747, 1875 - Севастополь)¹⁵⁵. Окремо було згадано, що в Севастополі 600 ділянок належить іноземним юридичним особам¹⁵⁶.

Ефект загрози втрати майна був доволі суттєвим, адже власники змушені були набувати російське громадянство або «добровільно» відчужувати майно. Хоча примусовий продаж ділянок в судовому порядку був ініційований окупаційними органами лише в липні 2022 року, станом на квітень 2023 року кількість ділянок у власності іноземних громадян вже зменшилась з 13 859 до 7003 (АР Крим - 5803, Севастополь - 1200¹⁵⁷), тобто майже на 50%¹⁵⁸.

Протягом червня-серпня 2021 року окупаційні структури РФ в АР Крим та Севастополі повідомили про підготовку списків ділянок іноземних громадян для звернення до суду та їх подальшого відчуження, чим посилили тиск на власників задля прискорення «добровільного» відчуження майна або набуття ними російського громадянства¹⁵⁹.

а. Статистика ухвалення судових рішень окупаційними судами

20 січня 2022 року з'явилися перші рішення окупаційного суду РФ в Ялті про покладення обов'язку на українські юридичні особи здійснити відчуження земельних ділянок на «прикордонній території» протягом 6 місяців¹⁶⁰. У подальшому рішення ухвалювались як із визначеним строком для відчуження, так і без нього взагалі. Примітно, що цей процес розпочався незадовго до повномасштабного вторгнення, а вже після 24 лютого 2022 року набрав значних обертів.

Обраний окупаційними структурами РФ спосіб втручання в право власності - покладення обов'язку відчужити, з високим ступенем вірогідності не передбачає саме продажу ділянки. Коли визначений судом період для виконання обов'язку завершується, окупаційні структури мусять повторно звернутися до суду із вимогою продати ділянку з торгів або передати її в державну чи муніципальну власність. Тобто примушування до «добровільного» відчуження чи набуття російського громадянства продовжується. Водночас, не ви-

¹⁵⁵ Статистика окупаційних органів РФ в Криму щодо кількості земельних ділянок у власності іноземців. 2020. URL: <https://archive.ph/KCKPm>; <https://archive.ph/QawGs>

¹⁵⁶ Результати зустрічі представників «Управління державної реєстрації права та кадастру Севастополя», «Департаменту майнових та земельних відносин Севастополя». 2021. URL: <https://archive.ph/s81zL>

¹⁵⁷ Щодо ділянок в Севастополі інформація востаннє оновлювалась в березні 2021 року (посилання вище)

¹⁵⁸ Статистика окупаційного органу РФ в Криму щодо кількості ділянок у власності іноземців. 2021, 2023. URL: <https://archive.ph/ysl9J>; <https://archive.ph/srVla>; <https://archive.ph/qR9Hy>

¹⁵⁹ Оголошення окупаційних органів РФ в Криму щодо підготовки до реалізації Указу № 201. 2021. URL: <https://archive.ph/lF9eb>; <https://archive.ph/VeoT3>; <https://archive.ph/mNnCe>

¹⁶⁰ Справа 2-919/2022. URL: <https://archive.ph/GmDgn>; № 2-897/2022. URL: <https://archive.ph/75hG7>

ключається ситуація, що в майбутньому такі рішення стануть підставою для примусового продажу ділянок після спливу визначеного строку, тобто без повторного звернення до суду.

Пізніше, 20 липня 2022 року, окупаційний суд РФ в м. Керч прийняв рішення щодо ділянки громадянина України на «прикордонній території» із альтернативним способом виконання: примусовий продаж з торгів або передача в муніципальну власність. Рішення передбачає компенсацію власнику вартості ділянки шляхом передачі отриманих коштів після публічних торгів (з вирахуванням витрат на їх проведення) або, в разі переходу ділянки в муніципальну власність, надання компенсації, розмір якої має бути визначений судом¹⁶¹. Це є першим рішенням про примусову реалізацію ділянки. Всі наступні рішення виключали наведений альтернативний підхід, а передбачали тільки примусовий продаж ділянок з торгів. Додатково уточнювалось про необхідність встановлення початкової ціни ділянки на рівні ринкової для подальшого відчуження¹⁶². Масового характеру процес ухвалення рішень про продаж ділянок набув навесні 2023 року.

Наразі спостерігається зменшення кількості нових рішень про покладення обов'язку відчужити майно (більшість була прийнята в 2022 році) на користь примусового продажу з торгів. З часом вже ухвалені рішення щодо обов'язку відчужити ділянки можуть стати основою для їх продажу на торгах після закінчення визначеного строку для відчуження або призвести до повторного звернення до окупаційних судів задля цієї ж мети.

Варто відмітити, що було також виявлено декілька судових рішень про покладення обов'язку на власника відчужити ділянку на публічних торгах, що дещо відрізняється від двох попередніх груп рішень. Вони характерні лише для одного окупаційного суду РФ в Ленінському районі АР Крим. Російське законодавство визначає, що проведення публічних торгів здійснюється в порядку виконавчого провадження представниками уповноваженого державного органу чи органу місцевого самоуправління РФ¹⁶³. Тобто власник не може відчужити майно самостійно, адже продаж здійснюється державою на торгах незалежно від його волі.

Станом на 1 вересня 2023 року¹⁶⁴ окупаційними судами РФ ухвалено вже 138 рішень про покладення обов'язку відчужити та 80 рішень про примусовий продаж ділянок, тобто загалом 218 рішень щодо не менше 225 ділянок¹⁶⁵. Варто зазначити, що 79 рішень про примусовий продаж було ухвалено після 16 вересня 2022 року. За межами

¹⁶¹ Справа № 2-1622/2022. URL: <https://archive.ph/Fllkw>

¹⁶² Ціна має бути визначена окремо залученою судовим приставом спеціалізованою організацією

¹⁶³ ст. 449.1 Цивільного кодексу РФ

¹⁶⁴ останнє виявлене рішення щодо покладення обов'язку датується 18 травня 2023 року (<https://archive.ph/6wOuR>), а примусового продажу - 1 серпня 2023 року (<https://archive.ph/YiVPy>)

¹⁶⁵ За даними моніторингу Регіонального центру прав людини

цієї дати Європейський Суд з прав людини не має юрисдикції щодо порушень РФ у зв'язку із її виключенням з Ради Європи¹⁶⁶.

Втручання в право власності на ділянки охоплює території 6 (з 11) районів й 4 (з 8) територій міських рад АР Крим (всього 199 рішень), а також 4 (з 4) районів Севастополя (всього 19 рішень). У 76% випадків рішення стосувались українських власників (161 рішення - громадяни України, 6 рішень - українські юридичні особи). Цей відсоток може бути ще більшим, адже в 27 випадках інформація щодо громадянства власника є закритою. Серед громадян інших країн рішення стосувались, зокрема, представників Білорусі (6), Казахстану (4), Ізраїлю (4), Німеччини (2), США (1), Люксембургу (1), Греції (1), ОАЕ (1), Туреччини (1), Сирії (1) та інших.

Звертаються до судів як окупаційні органи місцевого самоуправління РФ - адміністрації (70% - 151 рішення), так і прокурори відповідних населених пунктів (15% - 34 рішення), а також «Міністерство майнових та земельних відносин Республіки Крим» (6 рішень) та «Департамент з майнових та земельних відносин м. Севастополя» (17 рішень). Прокурори додатково здійснюють контроль над адміністраціями населених пунктів за виконанням ними обов'язку щодо подання позову. Наприклад, за ініціативою прокуратури було притягнуто до адміністративної відповідальності очільника окупаційної адміністрації в Ленінському районі АР Крим за невиконання вимог прокуратури щодо ініціювання позбавлення права власності іноземних громадян у відповідному населеному пункті¹⁶⁷.

Наразі найбільше рішень ухвалено щодо ділянок на території Ялтинської (30% - 65 рішень), Феодосійської (16% - 36 рішень) та Керченської міських рад (12% - 26 рішень) АР Крим, а також Сімферопольського (10% - 22 рішення) та Роздольненського районів (8% - 18 рішень) АР Крим. Сукупно рішення стосуються земельних ділянок площею понад 1 900 000 кв.м.

б. Вплив реалізації Указу № 201 на ділянки сільськогосподарського призначення

Законодавство Російської Федерації забороняє іноземним громадянами мати у власності ділянки сільськогосподарського призначення, незалежно від того, чи перебувають вони на «прикордонній території». Оскільки РФ всупереч міжнародному праву поширює власні закони на територію Криму, то громадянам України так само заборонено бути власниками таких ділянок. «Правові» наслідки порушення такої заборони збігаються із наслідками Указу № 201 - примусовий продаж з торгів або передача в державну чи муніципальну власність РФ¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Резолюція ЄСПЛ щодо припинення членства РФ в Раді Європи. 2022. URL: <https://cutt.ly/VwxRTInS>

¹⁶⁷ Справа № 5-46/2023. URL: <https://archive.ph/Ti3q9>

¹⁶⁸ ст. 3, 5-6, 8 Федерального закону від 24.07.2002 № 101-ФЗ

В ході аналізу судових рішень щодо реалізації Указу № 201, було виявлено близько 17% ділянок сільськогосподарського призначення (38 рішень), більшість з яких припадає на Роздольненський (17 рішень) та Чорноморський (9 рішень) райони АР Крим. Сукупно ділянки сільськогосподарського призначення охоплюють площу 1 650 000 кв.м., тобто становлять 87% площі всіх земельних ділянок, які підлягають відчуженню.

Таким чином, Російська Федерація використовує в цьому випадку одразу дві «правові» підстави для втручання в права власності іноземних громадян, а саме заборону іноземцями мати у власності ділянки на «прикордонній території» та ділянки сільськогосподарського призначення.

с. Неефективність правового захисту

У 97% справ власники не були присутні під час судових засідань (212 рішень). Лише в 36% справ (80 рішень) суди зазначили про нібито належне повідомлення громадян, але в *більшості* рішеннях не уточнюється як саме це було зроблено, а тому неможливо перевірити правдивість таких тверджень. У рідкісних випадках суди посилаються на повідомлення відповідачів електронною поштою (1)¹⁶⁹ чи телефоном (1)¹⁷⁰.

Досить поширеною є практика надання відсутнім власникам представників за призначенням (54% - 118 рішень). Останні у 83% випадків заперечували проти ухвалення рішення без будь-якої правової аргументації (98 рішень), не знали позиції своїх клієнтів, а отже й не могли надати ефективний правовий захист. Іноді такі представники взагалі не заперечували щодо ухвалення рішення всупереч інтересам власників або ж просили вирішити справу на розсуд суду (13 рішень)¹⁷¹. У 31% випадків відсутні відповідачі не були представлені в суді взагалі (68 рішень). Цілком ймовірно, переважна більшість власників по сьогодні не знають про триваючі чи завершені судові процеси.

В процесі аналізу були виявлені поодинокі приклади аргументів, якими власники або представники за призначенням намагались переконати суд відмовити в задоволенні позову окупаційних органів. Наприклад стверджувалось, що власник не може відчужити ділянку, що обумовлено воєнним станом в Україні, неможливістю в'їхати в Крим або оформити довіреність для вчинення правочину дистанційно¹⁷². Інший власник відправив суду письмові пояснення, в яких твердив про неможливість прибути на засідання та відчужити ділянку, що обумовлено вихованням двох дітей, попередніми обмеженням на в'їзд в Крим під приводом обмеження поширення COVID-19 та поточними через збройний конфлікт¹⁷³.

В обох випадках суд не взяв до уваги наведені аргументи. Більш того, в другій ситуації він оцінив неявку власника як відмову від пра-

¹⁶⁹ Справа № 2-2450/2022. URL: <https://archive.ph/K5Lh7>

¹⁷⁰ Справа № 2-729/2022. URL: <https://archive.ph/OdKkc>

¹⁷¹ Справа 2-259/2022. URL: <https://archive.ph/Bx61C>; Справа № 2-260/2022. URL: <https://archive.ph/bB3xU>

¹⁷² Справа № 2-424/2023. URL: <https://archive.ph/wLsJF>

¹⁷³ Справа № 2-1270/2023. URL: <https://archive.ph/BuRnV>

ва брати участь в судовому процесі. Примітно, що в цьому ж самому рішенні суд визнав, що через збройний конфлікт неможливо належно повідомити власників в Україні про судові засідання поштовим способом. Був й інший випадок, коли суд погодився із тим, що відчужити ділянку неможливо, але в подальшому все одно було ухвалено рішення про примусовий продаж¹⁷⁴. Крім цього, в одному із процесів було проігноровано аргумент позивача про ускладнення вчинення правочинів для «громадян недружніх держав» після початку повномасштабного вторгнення РФ¹⁷⁵. Примітно, що всі об'єктивні перешкоди спричинені діями Російської Федерації, проте весь тягар негативних наслідків покладається на власників земельних ділянок.

У 7 випадках власники¹⁷⁶ або представники¹⁷⁷ за призначенням оскаржували рішення про покладення зобов'язання відчужити майно протягом встановленого строку до «Верховного суду Республіки Крим». В результаті останній змінював¹⁷⁸ попередні судові рішення та ухвалював примусово продати ділянки, адже попередньо накладені зобов'язання неможливо було виконати в примусовому порядку.

Виходячи з наведеного, система окупаційних судів РФ в Криму, як і раніше, не може виступати ефективним засобом «правового» захисту. Російські державні органи не можуть визнати факт окупації Кримського півострову, а отже ними ігнорується порушення міжнародного гуманітарного права. Потенційний ефективний захист в окупаційних судах РФ можливий лише за однієї умови - визнання нею факту окупації частини території України.

d. Ділянки громадян України з анексованих РФ територій в 2022 році

Серед усіх 218 рішень були випадки, коли українські громадяни походили з Донецької, Запорізької та Херсонської областей¹⁷⁹. 30 вересня 2022 року Російська Федерація анексувала ці території та в автоматичному порядку визнала постійних їх мешканців своїми громадянами¹⁸⁰.

Обставини такого «російського громадянства» ігноруються під час позбавлення права власності на земельні ділянки в Криму, хоча формально Указ № 201 на таких осіб не має поширюватись. В судових рішеннях до уваги береться виключно факт видачі російського паспорту. Це так само стосується і мешканців Криму, які були автоматично визнані громадянами РФ після анексії в 2014 році. У такий спосіб Російська Федерація змушує громадян України «добровільно» звертатись за російським паспортом, що може в подальшому ускладнити відносини із державними органами України.

¹⁷⁴ Справа № 33-2594/2023. URL: <https://archive.ph/Zt4DS>

¹⁷⁵ Справа № 33-3776/2023. URL: <https://archive.ph/rcI4C>

¹⁷⁶ Справа № 33-2455/2023. URL: <https://archive.ph/o7o3e>; Справа № 33-593/2023. URL: <https://archive.ph/Zblzw>

¹⁷⁷ Справа № 33-2453/2023. URL: <https://archive.ph/CYJgB>; Справа № 33-5323/2023. URL: <https://archive.ph/gtnTk>; Справа № 33-4470/2023. URL: <https://archive.ph/vnm7o>

¹⁷⁸ одне рішення залишили без змін. Справа № 33-4043/2022. URL: <https://archive.ph/mZgVb>

¹⁷⁹ Справа № 2-1804/2023. URL: <https://archive.ph/mW8ap>; Справа № 2-724/2023. URL: <https://archive.ph/Bz9Nd>; Справа № 2-727/2023. URL: <https://archive.ph/FKNPZ>

¹⁸⁰ Федеральний конституційний закон від 04.10.2022 № 5-ФКЗ, 7-ФКЗ, 8-ФКЗ; Указ Президента РФ від 27.04.2023 № 307

Таким чином, Російська Федерація на дискримінаційній основі втручається в право власності громадян України на підставі Указу № 201. Призначення все нових і нових справ до розгляду в окупаційних судах свідчить про те, що цей процес буде продовжуватись.

3. Правова оцінка

Вказана поведінка РФ щодо власності громадян України вже неодноразово засуджувалась різними інституціями ООН як така, що суперечить міжнародному праву прав людини та міжнародному гуманітарному праву¹⁸¹.

Російська Федерація поширила власне національне законодавство на окуповану територію всупереч нормам міжнародного гуманітарного права¹⁸². Обраний спосіб «добровільного» відчуження та підштовхування до отримання російського паспорту свідчить про те, що Російська Федерація змушує громадян України присягнути їй на вірність¹⁸³. МГП прямо забороняє конфіскацію (безкоштовне вилучення майна), але за певних умов дозволяє реквізицію (вилучення з відшкодуванням власнику вартості)¹⁸⁴. У будь-якому випадку експропріація майна на окупованій території за відсутності воєнної необхідності вважається воєнним злочином¹⁸⁵.

Наразі підхід Російської Федерації щодо позбавлення права власності на ділянки відповідає скоріше терміну реквізиція, адже передбачена певна компенсація вартості. Однак, під час продажу вартість ділянки може бути суттєво занижена, зокрема і через подальшу неможливість здійснити її реалізацію на торгах, що може зменшити її вартість на 25%¹⁸⁶, а у випадку ділянки сільськогосподарського призначення - до 50%¹⁸⁷. Тобто відшкодування не буде пропорційним, що суперечить ідеї реквізиції. Крім цього, воєнної необхідності в позбавленні громадян України ділянок в Криму немає, а анексія не може бути підставою для цього¹⁸⁸. Російська Федерація в принципі не використовує міжнародне гуманітарне право в своїй аргументації, адже для цього їй потрібно визнати факт окупації території України.

Російська Федерація здійснює непряму дискримінацію щодо власників ділянок громадян України, адже вплив правової норми щодо обмеження права власності іноземців на земельні ділянки на прикордонній території на українських громадян в Криму є відмінним у порівнянні із іншими громадянами України у міжнародно визнаних кордонах РФ¹⁸⁹.

Існує дві кардинально різні ситуації. Перша стосується громадян України - власників земельних ділянок на території РФ, де остання

¹⁸¹ Резолюція ГА ООН A/RES/77/229. 2023. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3999973?ln=en>

¹⁸² ст. 43 Гаазького положення до Гаазької конвенції IV 1907 року

¹⁸³ ст. 45 Гаазького положення до Гаазької конвенції IV 1907 року

¹⁸⁴ ст. 46, 52-53 Гаазького положення до Гаазької конвенції IV

¹⁸⁵ ст. 8(2)(a)(iv), 8(2)(b)(xiii) Римського статуту, ст. 147 Женевської конвенції IV, Правила 50-51 ЗМГП

¹⁸⁶ ст. 87, 92 Федерального закону від 02.10.2007 № 229-ФЗ

¹⁸⁷ ст. 6 Федерального закону від 24.07.2002 № 101-ФЗ

¹⁸⁸ ст. 47 Женевської конвенції IV 1949 року

¹⁸⁹ ст. 27, 47 Женевської конвенції IV 1949 року

може регулювати доступ іноземних громадян до них. Друга стосується громадян України - власників ділянок на території України - в Криму, де РФ як держава окупант може втручатись у право приватної власності лише за воєнної необхідності відповідно до МГП. Українські громадяни в Криму за жодних обставин не могли передбачити втручання в їх право власності відповідно до російського законодавства, в той час як на території РФ це є очевидним. Відповідно, РФ не може однаково ставитись до аналогічних груп, які перебувають у різних ситуаціях.

РФ вчиняє ці діяння цілеспрямовано із прямим умислом та чітко обрала ціль для переслідування - громадян України, які складають понад 83% всіх іноземних власників в Криму. Від самого початку було зрозуміло, що саме останні будуть складати переважну більшість потерпілих осіб. Більше того, Указ № 201 має оцінюватись в рамках всієї дискримінаційної політики РФ в Криму, яка цілісно спрямована на витіснення нелояльних громадян України з Криму та колонізацію території півострову.

Таким чином, експропріація майна на підставі Указу № 201¹⁹⁰ є воєнним злочином (стаття 8(2)(a)(iv)), який до того ж здійснюється на широкомасштабній (по всьому півострову) та систематичній (постійно протягом 2020-2023 років) основі. Зважаючи на згадані ознаки та дискримінаційний характер позбавлення права власності, ці діяння також можуть підпадати під злочин проти людяності (стаття 7(1)(h))¹⁹¹, що вже мало місце в практиці міжнародних кримінальних трибуналів¹⁹².

У грудні 2020 року Офіс прокурора МКС попередньо заявив про виявлення з боку російських агентів ознак воєнних злочинів та злочинів проти людяності в Криму, зокрема захоплення власності та дискримінаційне переслідування¹⁹³.

Відповідальні особи

Владімір Путін, як Президент РФ, несе персональну відповідальність за вчинення згаданих злочинів. Крім цього, виконавцями злочину є окупаційні судді, прокурори, представники адміністрацій населених пунктів, «Міністерства майнових та земельних відносин Республіки Крим» та «Департаменту з майнових та земельних відносин м. Севастополя».

¹⁹⁰ а також Федерального закону від 24.07.2002 № 101-ФЗ

¹⁹¹ ст. 7(1)(h), 7(1)(k) Римського статуту, ст. 27 Женевської конвенції IV 1949 року

¹⁹² Prosecutor v. Tihomir Blaskic. ICTY. IT-95-14-T. 2000. URL: <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf> (para. 227-229)

Prosecutor v. Bosco Ntaganda. ICC-01/04-02/06. 2014. Decision Pursuant to Article 61(7)(a) and (b) of the Rome Statute. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2014_04750.PDF (para. 58)

¹⁹³ Report on Preliminary Examination Activities 2020. The Office of the Prosecutor. ICC. 2020. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-eng.pdf> (para. 278-279)

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Надати правову оцінку втручанню в право власності громадян України та інших осіб на підставі Указу Президента РФ № 201 як воєнного злочину та злочину проти людяності, а також культурній асиміляції переміщених українських дітей та дітей на окупованій території України шляхом їх інтеграції в російську систему освіти та російське середовище як злочину проти людяності на міжнародному рівні (Моніторинговій місії ООН з прав людини в Україні, Управлінню Верховного Комісара ООН з прав людини, Незалежній міжнародній комісії ООН з розслідування порушень в Україні) та засудити такі міжнародні злочини в наступній резолюції «Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine», у тому числі щодо дітей як злочину, що спрямований на викорінення української ідентичності, а також висловити вимогу до РФ забезпечити можливість навчання українських дітей за українськими освітніми стандартами, українськими підручниками та українською мовою (*Генеральній Асамблеї ООН*).
2. Розширити ордер на арешт Путіна В.В. та включити в нього додатковий злочин проти людяності (стаття 7(1)(h) Римського статуту) та/або воєнний злочин (статті 8(2)(a)(iv), 8(2)(b)(xiii) Римського статуту) за втручання в право власності громадян України та інших осіб на підставі його Указу № 201 в якості Президента РФ, у тому числі задля припинення подальшого вчинення злочину (*Міжнародному кримінальному суду*).
3. Розслідувати обставини культурної асиміляції переміщених українських дітей як невід'ємного етапу після депортації в Російську Федерацію, а також дітей на окупованій території України як злочину геноциду (стаття 6(e) Римського статуту) або злочину проти людяності (стаття 7(1)(h) Римського статуту), потенційного воєнного злочину (статті 8(2)(a)(v), 8(2)(b)(xv) Римського статуту), а в подальшому звернутись до Палати попереднього провадження МКС із проханням видати ордер на арешт на Міністрів просвіти РФ та Міністрів освіти та науки РФ за період з 2014 року (*Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду*).
4. Розслідувати обставини переслідувань за релігійною ознакою на території Криму, окупованого Російською Федерацією, як воєнних злочинів (статті 8(2)(a)(ii), 8(2)(a)(iii) Римського статуту) та злочинів проти людяності (статті 7(1)(h), 7(1)(f), 7(1)(i) Римського статуту) (*Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду*).

5. Розслідувати обставини переслідувань за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності на території Криму, окупованого Російською Федерацією, як воєнного злочину (стаття 8(2)(a) (iii) Римського статуту) та злочину проти людяності (стаття 7(1)(h) Римського статуту) (*Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду*).
6. Ініціювати внесення змін до Римського статуту з метою криміналізації як міжнародного злочину порушення принципу status quo ante bellum в умовах окупації території іншої держави (*Асамблеї держав-членів Міжнародного кримінального суду*).
7. Накласти на осіб, відповідальних за реалізацію Указу Президента РФ № 201 та культурну асиміляцію українських дітей обмежувальні заходи (санкції), зокрема на окремих агентів РФ в складі: Міністерства просвіти РФ, колишнього Міністерства освіти та науки РФ, Ради Міністерства просвіти РФ з федеральних державних освітніх стандартів загальної освіти та середньої професійної освіти, «Міністерства освіти, науки та молоді Республіки Крим», «Департаменту освіти та науки міста Севастополь», «Міністерства майнових та земельних відносин Республіки Крим», «Департаменту з майнових та земельних відносин м. Севастополь», прокурорів та очільників місцевих адміністрацій відповідних населених пунктів в Криму (*іноземним державам, Європейському Союзу, Раді національної безпеки та оборони України, Службі безпеки України*).
8. Документувати втручання в право власності громадян України та інших осіб на підставі Указу Президента РФ № 201, встановлювати обсяг завданої шкоди та винуватих осіб задля притягнення їх до кримінальної відповідальності за міжнародні злочини та відшкодування шкоди на національному рівні, а також збільшення обсягу міжнародних претензій до РФ (*Офісу Генерального прокурора, Прокуратурі Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Службі безпеки України, судам України, Міністерству юстиції України, іноземним правоохоронним органам та судам*).
9. Встановити основних відповідальних осіб вищої та середньої ланки за впровадження російської асиміляційної політики щодо українських дітей та притягнути їх до кримінальної відповідальності на національному рівні, а найбільш комплексні ситуації щодо відповідальних осіб вищої ланки передавати до Міжнародного кримінального суду (*Офісу Генерального прокурора, Прокуратурі Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Службі безпеки України, судам України, Міністерству юстиції України, іноземним правоохоронним органам та судам*).

10. Провести розслідування та встановити відповідальних осіб вищої та середньої ланки, причетних до переслідування за релігійною ознакою на території окупованого Криму та притягнути їх до відповідальності на національному рівні, за потреби, ситуації щодо осіб найвищої ланки передати до Міжнародного кримінального суду (*Офісу Генерального прокурора, Прокуратурі Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Службі Безпеки України, Міністерству юстиції України, іноземним правоохоронним органам та судам*).
11. Включити до Кримінального кодексу України положення про відповідальність за злочини проти людяності, зокрема дискримінаційне переслідування (*Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України*).
12. Розробити національний компенсаційний механізм задля відшкодування громадянам завданої шкоди за їх заявою внаслідок реалізації Указу Президента РФ № 201 із правом зберегти за собою право власності на земельну ділянку в Криму (*Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, неурядовим громадським організаціям*).
13. Розробити національну процедуру конвалідації правочинів в адміністративному порядку, яка серед іншого має виключати визнання дійсними правочинів, що вчинені в примусовому порядку щодо майна громадян в рамках реалізації Указу Президента РФ № 201 чи Федерального закону РФ від 24.07.2002 № 101-ФЗ (*Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Міністерству юстиції України, Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, неурядовим громадським організаціям*).
14. Розробити національну програму реабілітації та реінтеграції українських дітей, репатрійованих з території РФ й окупованої території України та дітей, які проживають на деокупованій території України, а також здійснювати інформаційну політику з метою недопущення стигматизації асимільованих дітей в українському суспільстві та державних органах України (*Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерству соціальної політики України, Національній соціальній сервісній службі України, Міністерству освіти та науки України, Міністерству культури та інформаційної політики України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України*).
15. Звертатись до міжнародних інституцій, правоохоронних органів України та іноземних держав, неурядових громадських організацій задля захисту права власності від втручання Указу Президента РФ № 201 чи Федерального закону РФ від 24.07.2002 № 101-ФЗ (*громадянам України, іноземним громадянам, особам без громадянства та юридичним особам*).

16. Розробити спеціальні навчальні плани та програми для українських дітей, які були репатрійовані з РФ та окупованих територій України та для дітей, які проживають в деокупованих регіонах України з метою недопущення їх повторної травматизації та ліквідації негативних наслідків впливу російських освітніх стандартів та наративів (*Міністерству освіти і науки України*).
17. Забезпечити розробку, експертизу, затвердження, друк та розповсюдження навчальних підручників для деокупованої території України, в першу чергу підручників з української мови та історії України (*Міністерству освіти і науки України, Інституту модернізації змісту освіти*).
18. Забезпечити виконання положень та продовження Плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, ухваливши законодавство з недискримінації за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності, а також визначити гомофобію як обставину, яка обтяжує покарання за вчинення злочину та/або як ознаку кваліфікованого складу злочину (*Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України*).
19. Сприяти діяльності неурядових організацій, що займаються питаннями захисту прав ЛГБТІ+, шляхом створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій, забезпечення ефективних процедур участі таких неурядових організацій під час розробки та реалізації державної політики, стимулювання участі в соціально-економічному розвитку та повоєнній відбудові України (*Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України*).
20. Підтримувати програми інформаційної діяльності, які розширюють суспільний діалог з питань ЛГБТІ+, зокрема інтегруючи інклюзивні освітні програми щодо ЛГБТІ+ до середньої та вищої освіти (*Міністерству освіти і науки України, Міністерству культури та інформаційної політики України*).
21. Гарантувати доступ до гендерно обумовлених медичних послуг, включаючи підтримку психічного здоров'я, гормональну терапію та операції зі зміни статі. Забезпечити безперешкодний доступ до програм замісної підтримувальної терапії для осіб з ВІЛ/СНІД (*Міністерству охорони здоров'я, органам місцевого самоврядування*).
22. Спростити юридичні процеси щодо зміни гендерних маркерів у документах, які посвідчують особу, для трансгендерних осіб, зокрема тих, які були вимушені залишити окуповані території України (*Верховній Раді України*).

23. Встановити механізми для повідомлення та розслідування злочинів на ґрунті ненависті проти представників ЛГБТІ+ спільноти, гарантуючи, що до таких злочинів ставляться так само належно, як до інших злочинів на ґрунті ненависті (Офісу Генерального прокурора, Прокуратурі Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України).
24. Надавати фінансову та матеріально-технічну підтримку неурядовим організаціям, які працюють над просуванням та захистом прав ЛГБТІ+, зокрема моніторингом та документуванням порушень прав та свобод представників ЛГБТІ+ спільноти на території окупованого Кримського півострова (Верховній Раді України, органам місцевого самоврядування).
25. Організувати, забезпечити та координувати діяльність зовнішньодипломатичних установ України з метою своєчасного та належного захисту прав та інтересів громадян України, переміщених для відправлення судочинства і/або відбування покарання з території окупованого Кримського півострова на територію Російської Федерації, а також громадян України, які піддаються дискримінації за релігійною ознакою, за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, за національною, культурною ідентичністю чи за походженням (Міністерству закордонних справ України).
26. Розробити та вжити разом з іншими центральними органами виконавчої влади заходи для об'єктивного висвітлення порушень прав людини на території окупованого Кримського півострова, зокрема, що стосується незаконного переміщення осіб для відправлення судочинства і/або відбування покарання з території окупованого Кримського півострова на територію Російської Федерації, а також громадян України, які піддаються дискримінації за релігійною ознакою, за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, за національною, культурною ідентичністю чи за походженням (Міністерству культури і інформаційної політики України).
27. Організувати розробку та поширення роз'яснювальних матеріалів серед мешканців окупованого Кримського півострова щодо механізму захисту порушених прав у випадку переслідування за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, за релігійною ознакою, за національною, культурною ідентичністю чи за походженням, та у випадку незаконного переміщення осіб для відправлення судочинства і/або відбування покарання з території окупованого Кримського півострова на територію Російської Федерації (Міністерству культури і інформаційної політики України).

28. Ухвалити закон, який би визначав статус осіб, затриманих на території окупованого Кримського півострова, засуджених відповідно до законодавства окупаючої держави та переміщених для відправлення судочинства і/або відбування покарання на територію Російської Федерації (Верховній Раді України).
29. Внести необхідні зміни до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», передбачивши надання соціальної підтримки та допомоги особам, переміщеним для відправлення судочинства і/або відбування покарання з території окупованого Кримського півострова на територію Російської Федерації (Верховній Раді України).
30. Передбачити у національному кримінально-процесуальному законодавстві особливу процедуру визнання вироків окупаючої держави (наприклад, валоризація вироку окупаючої держави), яка буде повністю відповідати Конвенції про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року, однак матиме іншу назву, що дозволить підкреслити виключний характер подібного визнання (Верховній Раді України).
31. Розробити єдиний механізм повернення осіб, переміщених для відправлення судочинства і/або відбування покарання з території окупованого Кримського півострова на територію Російської Федерації, який має базуватися на Конвенції про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року та відповідати жертво-центричному підходу (Міністерству юстиції України).
32. Завершити процес ратифікації міжнародних договорів з питань захисту та охорони культурної спадщини - Нікосійська конвенція 2020 року та Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей під час збройного конфлікту 1954 року (Верховній Раді України, Міністерству культури та інформаційної політики України, Міністерству юстиції України, Міністерству закордонних справ України).
33. МЗС, Офісу Президента України, Міністерству юстиції, Представництву Президента України в Автономній Республіці Крим, спільно з МКІП - розробити та представити аналітичні матеріали, публічні звернення щодо розширення часових рамок реєстрації порушень міжнародного права РФ на території півострову Крим у Register of damage for Ukraine, створеному при Раді Європи, передбачивши реєстрацію порушень з 2014 року (Міністерству закордонних справ України, Офіс Президента України, Міністерство юстиції України, Представництву Президента України в Автономній Республіці Крим спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України).

ВИСНОВКИ

Заборона дискримінації за ознаками раси, статі, мови та релігії є основоположним та невід'ємним правом людини. Положення про недискримінацію закріплені у ряді міжнародних актів, зокрема, статті 13(1) Статуту ООН, статтях 1, 2 Загальної декларації про права людини, статті 26 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статтях 2(3), 3 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Учасницею перелічених міжнародних договорів є і Російська Федерація, однак на практиці вона їх не дотримується. Зокрема, українськими та міжнародними експертами було зафіксовано численні випадки застосування РФ дискримінаційного поводження стосовно місцевого населення у Криму.

Російська Федерація, окупувавши Кримський півострів, поширила власне законодавство на цю територію, яке застосовує однаково до своїх громадян та до громадян України, які проживали чи опинилися на момент окупації в Криму. Крім того, російське право позбавлене всеосяжного антидискримінаційного законодавства, яке б закріплювало гарантії у сфері прямої, непрямої та множинної дискримінації, а також юридичне визначення, правовий та конституційний захист корінних народів та етнічних меншин. РФ застосовує власне законодавство, зокрема і з метою боротьби з нелояльним населенням. Для цього окупаційна влада застосовує законодавство у сфері «боротьби із тероризмом або екстремізмом», «протидії фейкам» та протидії «іноземним агентам та небажаним організаціям», з метою посіяти страх серед місцевого населення та притягнути до відповідальності осіб, які не підтримують окупаційну політику.

Постраждалих осіб, проти яких РФ здійснює систематичну дискримінацію на території окупованого Криму, можна умовно поділити на дві категорії:

- особи, які стали об'єктом дискримінації у зв'язку з реальною, приписуваною або припущеною українською національною ідентичністю;
- представники меншин, зокрема етнічні українці, кримські татари, віряни окремих конфесій.

Перша група осіб переважно зіштовхується із дискримінаційним ставленням у формі примусової паспортизації, обмеженні свободи пересування, примусовому призові на військову службу, обмеженні доступу до установ правосуддя, обмеження вираження поглядів та

політичної участі. Друга категорія осіб зазнає насильницьких зникнень, незаконних обшуків, широкомасштабних та систематичних порушень мовних, та культурних прав, зокрема, у сфері освіти, віросповідання, культурного самовираження тощо.

У рамках дослідження автори зосередили свою увагу на факти дискримінаційного переслідування та поведження стосовно наступних категорій населення:

1. Релігійні спільноти: зокрема представники ПЦУ та кримські мусульмани

Представників ПЦУ окупаційна влада сприймає як потенційно небезпечних та нелояльних. Парафіян викрадають та піддають катуванням, незаконно вилучають церковне рухоме та нерухоме майно та притягають до відповідальності за здійснення місіонерської діяльності. У випадках кримінальних переслідувань як кримських мусульман, так і парафіян ПЦУ, частим є недотримання кримінально-процесуальної процедури, зокрема, порушення права на справедливий суд.

Переслідування кримських мусульман, відбувається через притягнення до відповідальності за участь або організацію діяльності екстремістських та терористичних організацій, публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічне виправдання тероризму чи пропаганди тероризму та пропаганди або публічну демонстрацію атрибутики чи символіки екстремістських організацій чи іншої атрибутики та символіки, пропаганда або публічна демонстрація яких заборонена законом, та за здійснення місіонерської діяльності. Більшість кримських мусульман, які зазнають переслідування (98%) є кримськими татарами, що свідчить про цілеспрямоване переслідування цієї етнічної групи.

2. Ув'язнені та засуджені

Громадяни України, які були засуджені до відбуття покарання на території Криму зіштовхуються з дискримінаційним ставленням з боку російської влади за національною ознакою. Ув'язнені, як найменш захищена соціальна категорія, фактично, не можуть відмовитися від отримання російського громадянства. Російське законодавство не передбачає особливих умов відбуття покарання для іноземних громадян та осіб без громадянства, що не є виправданим в умовах збройного конфлікту. Ув'язнених осіб примусово переміщують на територію РФ. Попри передбачений Конвенцією про передачу засуджених осіб 1983 року механізм передачі, нараз його реалізація є неможливою, оскільки Україна не визнає рішень окупаційних судів, а РФ, зі свого боку, через політику примусової паспортизації вважає ув'язнених громадян України російськими громадянами та відмовляється передавати їх Україні.

3. Інші особи, що дискримінуються на підставі національної, культурної ідентичності чи походження

Переслідувань зазнають проукраїнські активісти, представники українських та кримськотатарських медіа. Кримінальні справи проти українських активістів та журналістів фабрикують, звинувачуючи їх у нібито «терористичній» чи «шпигунській» діяльності, чи зберіганні зброї. Окупаційна влада припиняє діяльність українських культурних та освітніх установ, зокрема через скасування україномовних вистав у театрах та зміни назви закладів, або їх закриття. РФ привласнює культурні цінності України, та знищує і пошкоджує їх прикриваючи це так званою політикою «реконструкції».

Крім того, РФ здійснює системний антиукраїнський інформаційно-пропагандистський тиск на кримське населення і створює українофобний морально-психологічний клімат. Окупаційна влада поширює наративи про «недолугість» української держави, нації, заперечення їх існування, для створення негативного ставлення до України. У той же час, РФ реалізує політику штучної ізоляції Криму від інформаційно-гуманітарного простору України, зокрема, через створення власних медіа та інформаційних каналів, які розповсюджують наративи, про які йшлося вище.

4. Учні шкіл та ліцеїв, під впливом російської окупаційної політики

Окупаційна влада використовує освіту як інструмент зміни національної ідентичності дітей, які проживають на окупованих територіях. Зокрема, учні шкіл та ліцеїв у Криму змушені навчатися за російськими навчальними програмами та підручниками, які містять наративи про єдність та могутність російського етносу - основи російського багатонаціонального народу, про самопожертву як найвищий вияв любові до батьківщини, а також заклики до приєднання до правоохоронних та силових структур РФ. Використання російських освітніх стандартів та навчальних посібників є прикладом однакового ставлення до осіб, які перебувають у різному становищі, та є свідченням непрямой дискримінації.

5. Представники ЛГБТІ+ спільноти

На території Криму також відбуваються дискримінаційні переслідування РФ представників ЛГБТІ+ спільноти. Зокрема, у РФ не існує спеціалізованого антидискримінаційного законодавства для забезпечення прав осіб, що належать до груп з певною сексуальною орієнтацією. Більше того, вчинення дискримінаційних дій щодо такої категорії осіб не є кримінально карним. На території Криму члени ЛГБТІ+ спільноти стикаються з агресивною риторикою представників окупаційної влади, що містить мову ненависті, гомофобними настроями, нападами з нанесенням тілесних ушкоджень з боку організованих груп «Оккупай-педофилай», під час яких застосовували насильство, яке знімали на відео та розповсюджували у мережі Інтернет.

Наявність запису про приналежність до ЛГБТ+ спільноти у медичній карті перешкоджає реалізації права на працю, зокрема, для представників сфери освіти. Трансгендерні особи, зовнішність яких не відповідає зазначеним у старому паспорті, не змогли отримати новий, та фактично залишилися без документів. Особи, які не встигли завершити процедуру зміни статі до початку окупації, не змогли продовжити терапію. Неповнолітні, які належать до ЛГБТ+ спільноти наразі позбавлені можливості отримати необхідну психологічну допомогу. Особи, які отримували лікування від ВІЛ/СНІД після початку окупації позбавлені цієї можливості, оскільки після 2014 року програми замісної підтримувальної терапії були визнані у Криму незаконними та більше не проводилися.

6. Громадяни України, власники майна та ділянок, на підставі Указу Президента РФ № 201

Відповідно до Указу № 201 від 20 березня 2022 року запроваджено заборону для іноземців на володіння земельними ділянками на «прикордонній території РФ». До таких «прикордонних територій» було віднесено близько 80% території Криму. За положеннями Указу № 201 земельні ділянки, які перебували у іноземців, повинні були бути відчужені протягом року. Якщо ж ділянка не була відчужена протягом цього строку, то орган державної влади або місцевого самоврядування РФ отримував право ініціювати примусовий продаж або передачу ділянки у державну або муніципальну власність РФ у судовому порядку. Через загрозу вилучення, громадяни України, які володіли майном у Криму, були змушені «добровільно» реалізувати його, наприклад, продати або подарувати його родичам із російським громадянством. У той же час російська влада заохочувала громадян України отримати російський паспорт та залишити земельну ділянку у своїй власності, оскільки для російських громадян обмежень щодо володіння земельними ділянками на «прикордонних територіях» відсутні.

Окремі діяння Російської Федерації, які є частиною дискримінаційної політики на окупованих територіях можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності, а саме: дискримінаційне переслідування - стаття 7(1)(h) РС МКС, катування - стаття 7(1)(f) Статуту та насильницькі зникнення осіб - стаття 7(1)(i) Статуту, ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права - стаття 7(1)(e) Статуту та воєнні злочини: умисне вбивство - стаття 8(2)(a)(i) Статуту, катування або нелюдське поводження - стаття 8(2)(a)(ii) Статуту, умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю - стаття 8(2)(a)(iii) Статуту, широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо - стаття 8(2)(a)(iv) Статуту, незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі - статті 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Статуту.

REGIONAL CENTER FOR HUMAN RIGHTS

2023